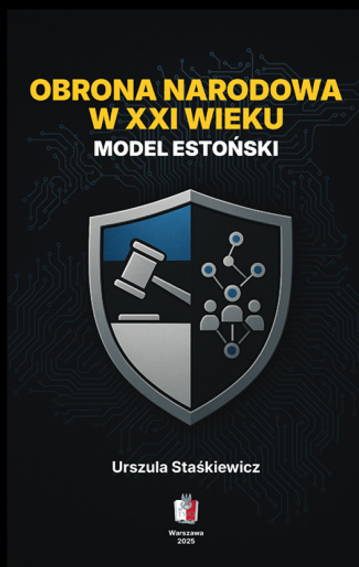

OBRONA SPOŁECZEŃSTWA W XXI WIEKU

ISBN 978-83-68170-97-9

Urszula Staśkiewicz

PRZYGOTOWANIA OBRONNE SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO

Wybrane aspekty

WARSZAWA
2020

Recenzenci:
prof. dr hab. inż. Waldemar Kitler
dr hab. inż. Marian Kuliczkowski

Redakcja merytoryczna:
dr Zbigniew Moszumański

Opracowanie graficzne i projekt okładki:
Agencja Wydawnicza IDEAPRESS Anna Skowrońska

Skład:
Katarzyna Pogrzebska

© Copyright by Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, 2020.
© Copyright by Urszula Staśkiewicz, 2020.

ISBN 978-83-944423-8-5 (miękka oprawa)

ISBN 978-83-68170-11-5 (pdf)

ISBN 978-83-68170-12-2 (epub)

ISBN 978-83-68170-13-9 (mobi)

Wydanie I

Publikacja sfinansowana ze środków własnych Autorki.

Wydawca:
Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej
ul. 11 Listopada 17/19, 03-446 Warszawa
www.two.edu.pl
e-mail: kontakt@two.edu.pl

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej znajduje się w wykazie wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe, sporządzonym przez MNiSzW: poz. 652, poziom I – 80 punktów.

Przygotowanie do druku:
Agencja Wydawnicza IDEAPRESS
ul. Łukowska 1/149, 04-113 Warszawa
www.ideapress.pl

Spis treści

Wstęp	7
1. Sytuacja problemowa	11
2. Podstawy teoretyczne i normatywne obronności	23
2.1. Wybrane aspekty teorii obronności państwa	23
2.1.1. Podstawowe terminy z zakresu obronności	23
2.1.2. Obronność jako dyscyplina naukowa	29
2.2. Strategie bezpieczeństwa Polski w latach 1989–2017	34
2.2.1. Budowa samodzielności strategicznej Polski.....	34
2.2.2. Samodzielność strategiczna Polski na przełomie XX i XXI wieku	38
2.2.3. System obronny Polski w XXI wieku w świetle dokumentów strategicznych	40
2.3. Przygotowania obronne w Polsce	48
2.3.1. Przygotowania obronne państwa – istota, dziedziny, zakres i zasady.....	48
2.3.2. Przygotowania obronne w Polsce – regulacje prawne	60
2.3.3. Przygotowania obronne w administracji publicznej.....	74
3. Doświadczenia i stan obecny przygotowań obronnych społeczeństwa polskiego	85
3.1. Przygotowania obronne społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939.....	85
3.1.1. Tło historyczne	85
3.1.2. Przygotowania obronne społeczeństwa – zarys teoretyczny.....	90
3.1.2.1. Ustalenia terminologiczne	90
3.1.2.2. Siła narodowa.....	96
3.1.2.3. Edukacja obronna	101

3.1.3. Praktyka przygotowań obronnych społeczeństwa polskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego	103
3.1.3.1. Zarys problematyki	103
3.1.3.2. Regulacje prawne	106
3.1.3.3. Inicjatywy społeczne – Fundusz Obrony Narodowej.....	115
3.1.3.4. Kształcenie obronne	118
3.1.3.5. Przygotowanie psychologiczne społeczeństwa	123
3.2. Edukacja obronna w Polsce w latach 1944–1989	125
3.2.1. Wyjaśnienia terminologiczne	125
3.2.2. Rozwój szkolnictwa w Polsce Ludowej.....	130
3.2.3. Formy edukacji obronnej w okresie PRL.....	132
3.2.3.1. Szkoła	132
3.2.3.2. Organizacje	136
3.2.3.3. Harcerstwo	138
3.2.3.4. Hufce przysposobienia wojskowego	141
3.2.3.5. Kształcenie obronne oficerów rezerwy	143
3.2.3.6. Edukacja obronna poprzez media i kulturę.....	143
3.2.4. Reformy systemu edukacji obronnej w okresie PRL	144
3.3. Przygotowanie obronne polskiej młodzieży współcześnie	150
3.3.1. Ustalenia terminologiczne.....	150
3.3.2. Edukacja obronna w latach 90.	153
3.3.3. Edukacja obronna w Polsce na początku XXI wieku	154

4. Organizacje pozarządowe w systemie obronnym państwa	161
4.1. Organizacje pozarządowe – potencjał i możliwości	161
4.2. Organizacje pozarządowe w SOP – przegląd dotychczasowych badań naukowych	165
4.3. Wykorzystanie organizacji pozarządowych w systemach obronnych państw europejskich	169
5. Rozwiązania zwiększające poziom przygotowania obronnego społeczeństwa polskiego	175
5.1. Geneza i cel przygotowań obronnych społeczeństwa	175
5.2. Model przygotowań obronnych społeczeństwa	178
5.3. Zmienne wpływające na poziom przygotowań obronnych społeczeństwa polskiego	184
5.3.1. Powszechny obowiązek służby wojskowej	184
5.3.2. Edukacja młodzieży	187
5.3.3. Tworzenie i usprawnianie OCK	188
5.3.4. Przygotowanie gospodarstw domowych	196
5.3.5. Przygotowanie organizacji pozarządowych	198
5.3.6. Przygotowanie ośrodków kultury i ośrodków kultu religijnego	201
5.4. Przygotowania obronne społeczeństwa polskiego w opinii ekspertów	203
Zakończenie	207
Bibliografia	214
Spis ilustracji i tabel	235

Wstęp

*Zbrojenie się zapowiada wojnę, a wojna jest kwestią wielkiej wagi.
Ktoś, kto się w nią wplątał bez uprzedniego przygotowania,
może być poczytywany za głupca.*
Sun Tzu¹

XXI wiek – to okres dużych przeobrażeń zarówno na arenie międzynarodowej, jak i w sytuacji wewnętrznej Polski. W Europie pojawiły się nowe zagrożenia, na które państwa zjednoczone w organizacjach międzynarodowych (np. NATO) i ponadnarodowych (Unia Europejska) nie były przygotowane. Warto chociażby zwrócić uwagę na zagrożenia cyberprzestrzeni, terroryzm i niepokój związany z masowymi migracjami. Zmiany te wymuszały ciągle modyfikowanie systemu obronnego Polski i dostosowywanie go do aktualnej sytuacji, tak aby był zdolny do pełnienia swojej funkcji. W związku z tym także proces przygotowań obronnych ulegał przeobrażeniom. Zmiany musiały zostać wprowadzone zarówno w militarnej, jak i niemilitarnej części systemu obronnego.

Niniejsza monografia dotyczy problematyki przygotowań obronnych części niemilitarnej, a właściwie specyficznego obszaru niemilitarnych przygotowań obronnych – przygotowań obronnych społeczeństwa ze szczególnym uwzględnieniem kwestii edukacji obronnej. Należy bowiem zwrócić uwagę na fakt, że społeczeństwo zawsze bierze udział

¹ Sun Tzu, *Sztuka wojny*, s. 9, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/student/Sun_Tzu_sztuka_wojny.pdf [dostęp: 29.11.2019 r.].

w wojnie lub w innej formie konfliktu zbrojnego. Czasem jest to udział czynny (np. wsparcie wojska), niekiedy bierny (np. ukrywanie się, próba przetrwania), natomiast zawsze obywatele są jej uczestnikami, gdyż wojna – z definicji – jest zjawiskiem społeczno-politycznym².

Praca zawiera informacje o teoretycznych i normatywnych podstawach obronności (tj. wyjaśnienie podstawowych terminów z zakresu obronności, przegląd dokumentów strategicznych Polski z lat 1989–2017 i regulacje prawne dotyczące przygotowań obronnych) oraz wyniki analiz historyczno-porównawczych, podczas których porównywano proces przygotowań obronnych społeczeństwa polskiego funkcjonujący obecnie do tego wdrażanego i funkcjonującego w różnych okresach XX wieku w Polsce – w dwudziestoleciu międzywojennym, w okresie Polski Ludowej oraz w latach 90.

Niniejsze wydawnictwo – to także efekt analizy literatury przedmiotu dotyczącej kwestii przygotowań obronnych, albowiem bez mocnych podstaw teoretycznych stworzonych przez takich badaczy, jak m.in. Bolesław Balcerowicz, Jarosław Kardas, Waldemar Kitler, Stanisław Koziej, Marian Kulickowski, Jerzy Kunikowski, Józef Marczak, Jacek Pawłowski, Andrzej Pieczywok, Aleksandra Skrabacz i Jan Wojnarowski, nie można byłoby podjąć przedmiotowej problematyki.

² Definicje pojęcia „wojna”:

1) zjawisko społeczno-polityczne stanowiące integralną część dziejów ludzkości od początków organizacji społecznej, o zasięgu rosnącym wraz z rozwojem technologii. Vide: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl> [dostęp: 29.11.2019 r.];

2) jest zjawiskiem społeczno-politycznym i jako taka jest obecna w historii człowieka od początków jego społecznej organizacji, o zasięgu rosnącym wraz z rozwojem technologii. W ujęciu tradycyjnym, mocno zakorzenionym w obecnym pokoleniu polityków oraz wojskowych, wojna jest terminem ukształtowanym w XIX i XX wieku i oznacza: zorganizowaną (przygotowaną) formę konfliktu zbrojnego między państwami, narodami, blokami państw i organizacjami niebędącymi państwami (narodami), jako kontynuację polityki (ideologii, religii) środkami przemocy, których głównym wyrazem jest walka zbrojna w celu osiągnięcia określonych interesów politycznych, ekonomicznych lub ideologicznych (religijnych). Przy czym wojna jest definiowana jako forma konfliktu zbrojnego, a tym samym termin o węższym zakresie przedmiotowym, co znajduje zastosowanie na gruncie prawa międzynarodowego [...]. Vide: *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008, s. 158.

Ostatnia część pracy – to ocena aktualnego poziomu przygotowań obronnych społeczeństwa polskiego oraz propozycja rozwiązań, które mogłyby ten poziom podwyższyć, a tym samym pozwolić na uzyskanie oczekiwanych w społeczeństwie polskim postaw oraz wysokiego poziomu wiedzy i umiejętności w zakresie dotyczącym obronności.

Efektem przeprowadzonych badań było dogłębne poznanie zalet, potrzeb oraz luk w obecnym stanie prawnym i organizacyjnym odnoszącym się do funkcjonowania procesu przygotowań obronnych społeczeństwa polskiego. Z tego też wynikła potrzeba ujęcia wyników kilkuletnich badań w formie niniejszego opracowania, które stanowi kontynuację działań autorki na rzecz określenia miejsca i roli społeczeństwa w systemie obronnym państwa w czasie pokoju, w sytuacjach kryzysowych oraz w czasie wojny.

Niniejsza publikacja uzyskała ostateczny kształt dzięki merytorycznemu wsparciu prof. dr. hab. inż. Waldemara Kitlera i dr. hab. inż. Mariana Kuliczowskiego, którym w tym miejscu składam serdeczne podziękowanie.

1. Sytuacja problemowa

Ostatnie lata – to okres dużych zmian. W Europie pojawiły się nowe zagrożenia, na które państwa zjednoczone w organizacjach międzynarodowych (np. w NATO) i ponadnarodowych (Unia Europejska) nie były przygotowane.

Jednym z zagrożeń, wymienionym w *Europejskiej strategii bezpieczeństwa*, przyjętej przez Radę Europejską w grudniu 2003 r.¹, jest terroryzm. Od momentu ataku na World Trade Center w 2001 r. zamachy terrorystyczne stały się realnym zagrożeniem dla państw zachodnich. Oczywiście, państwa europejskie już wcześniej miały styczność z tym problemem (np. RAF w Niemczech, ETA w Hiszpanii), lecz w XXI wieku ewoluował on z zagrożenia regionalnego do zagrożenia globalnego. W 2015 r. liczba ofiar zamachów terrorystycznych w zachodniej Europie wyniosła 148 i była największa od 2004 r., kiedy w wyniku zamachu w Madrycie zginęło 191 osób, a rannych zostało ponad 1400².

Kolejnym dużym zagrożeniem, wynikającym z sytuacji międzynarodowej, jest zwiększony napływ uchodźców. Wojny i konflikty regionalne (głównie w Somalii, Iraku, Syrii i Sudanie, a w ostatnich latach także na Ukrainie) wywołały masową migrację. Zgodnie

¹ *Europejska strategia bezpieczeństwa. Bezpieczna Europa w lepszym świecie*, Luksemburg 2009, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/strategia_bezpieczenstwa_ue_2003.pdf [dostęp: 15.03.2019 r.].

² *Zdumiewające statystyki. UE jest bezpieczniejsza niż w latach 70. i 80.*, <https://forsal.pl/artykuly/929876,liczba-zamachow-terrorystycznych-w-europie-zachodniej-w-ostatnich-dekadach.html> [dostęp: 15.03.2019 r.].

z danymi pochodzącymi z raportu pt.: *Trendy światowe 2012* autorstwa Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR), liczba uchodźców i przesiedleńców jest najwyższa od 1994 r.³. Zjawisko to bardzo mocno jest odczuwalne w całej Europie. W krajach Unii Europejskiej oraz w Szwajcarii, Norwegii, Liechtensteinie i w Islandii od 1 stycznia do 30 czerwca 2015 r. imigranci złożyli łącznie 419 020 wniosków o azyl⁴.

Następną zmianą, wywołującą zagrożenie państw europejskich, jest konflikt ukraińsko-rosyjski, będący skutkiem rewolucji Euromajdanu⁵, mającej miejsce na przełomie lat 2013 i 2014. Walki na wschodzie Ukrainy oraz problemy gospodarcze i polityczne spowodowały zwiększoną migrację Ukraińców do państw Unii Europejskiej (w 2010 r. 45 obywateli Ukrainy złożyło w Polsce wniosek o nadanie statusu uchodźcy, w 2013 r. – 46, a w 2014 r. – aż 2253⁶).

Oprócz zwiększonego napływu obywateli Ukrainy, skutkiem sytuacji na Ukrainie było ochłodzenie stosunków dyplomatycznych Unii Europejskiej z Rosją, a tym samym zwiększenie poziomu zagrożenia pokoju w Europie. Na uwagę zasługuje także fakt, że Rosja od kilku lat systematycznie zwiększa wydatki na zbrojenie. Dane w tabeli 1 wskazują, jak duże są to kwoty.

³ *Statystyki UNHCR. Liczba uchodźców i przesiedleńców najwyższa od 1994 roku*, <https://www.unhcr.org/pl/536-plwiadomosci2013statystyki-unhcr-liczba-uchodzcow-i-przesiedlencow-najwyzsza-od-1994-roku-html.html> [dostęp: 28.06.2019 r.].

⁴ *Wszystko na barkach Niemców. Imigranci blisko polskich granic*, <https://tvn24.pl/swiat/imigranci-zalewaja-europe-ilu-uchodzcow-jest-u-sasiadow-polski-ra572363-3311351> [dostęp: 28.06.2019 r.].

⁵ Fala protestów rozpoczęta 21 listopada 2013 r. demonstracją przeciwko odłożeniu przez prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską.

⁶ *Zestawienia roczne*, <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe/zestawienia-roczne/> [dostęp: 28.06.2019 r.].

Tab. 1. Wydatki Federacji Rosyjskiej na cele militarne w latach 1993–2015

Wydatki	Lata								
	1993	1994	1995	2003	2004	2005	2013	2014	2015
mln USD	40695	38471	25312	29227	30549	34716	63800	68378	73694
% PKB	4,2	4,5	3,8	3,7	3,3	3,3	3,8	4,1	4,9

Źródło: *Military expenditure by country, in constant (2018) US\$ m., 1988–2019*, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932019%20in%20constant%20%282018%29%20USD.pdf> [dostęp: 30.10.2019 r.]; *Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1988–2019*, <https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932019%20as%20a%20share%20of%20GDP.pdf> [dostęp: 30.10.2019 r.].

Opisane zmiany zachodzące na arenie międzynarodowej nie mogły pozostać bez wpływu na politykę bezpieczeństwa i obronności w Polsce, która ulegała kilkukrotnym aktualizacjom, aby możliwie najlepiej móc reagować na pojawiające się zagrożenia. Warto w tym miejscu wspomnieć chociażby o Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2007 r., Strategii obronności Rzeczypospolitej Polskiej z 2009 r. (Strategii sektorowej do Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej), Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r. (poprzedzonej przyjęciem Strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022 oraz przeprowadzeniem pierwszego kompleksowego Strategicznego przeglądu bezpieczeństwa narodowego).

Modernizacji poddano także Siły Zbrojne RP. W 2009 r. zawieszono obowiązkową służbę wojskową⁷, w 2010 r. powstały Narodowe Siły

⁷ Na mocy ustawy z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Vide: Dz.U. 2009, nr 22, poz. 120.

Rezerwowe (NSR)⁸, w 2014 r. zmodernizowano system dowodzenia (m.in. wprowadzając dwa główne, połączone dowództwa zamiast czterech odrębnych oraz zmieniając Sztab Generalny WP z organu dowodzenia na ośrodek planowania strategicznego i projektowania rozwoju sił zbrojnych⁹), a w 2016 r. wprowadzono w życie koncepcję Wojsk Obrony Terytorialnej. Zwiększono także wydatki na zbrojenia, co jest częścią Planu technicznej modernizacji sił zbrojnych na lata 2013–2022¹⁰.

System bezpieczeństwa narodowego funkcjonujący obecnie w Polsce został scharakteryzowany następująco w Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r.¹¹: „System bezpieczeństwa narodowego obejmuje siły, środki i zasoby przeznaczone przez państwo do realizacji zadań w tym obszarze, odpowiednio zorganizowane, utrzymywane i przygotowywane. Składa się on z podsystemu kierowania i podsystemów wykonawczych, w tym podsystemów operacyjnych (obronny i ochronny) oraz podsystemów wsparcia (społeczne i gospodarcze)”¹².

Podsystem kierowania tworzą „[...] organy władzy publicznej i kierownicy jednostek organizacyjnych, wykonujący zadania związane z bezpieczeństwem narodowym, wraz z organami doradczymi

⁸ Między innymi na mocy ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz na podstawie decyzji nr 67/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 lutego 2008 r. w sprawie przedsięwzięć organizacyjnych zapewniających sprawną realizację procesu profesjonalizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej [niepublikowana, Dz.Urz. MON 2008, nr 6] i decyzji nr 401/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 2 grudnia 2009 r. w sprawie przedsięwzięć zapewniających realizację procesu tworzenia Narodowych Sił Rezerwowych [niepublikowana, Dz.Urz. MON 2009, nr 24]. Vide: *Stan profesjonalizacji Sił Zbrojnych RP na przykładzie wybranych jednostek wojskowych. Informacja o wynikach kontroli*, Warszawa 2012, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,3650,vp,4648.pdf> [dostęp: 12.12.2019 r.].

⁹ *Duże zmiany w wojsku. Żołnierze dowodzeni po nowemu*, <https://tvn24.pl/polska/duze-zmiany-w-wojsku-zolnierze-dowodzeni-po-nowemu-ra383745-3346141> [dostęp: 12.12.2019 r.].

¹⁰ S. Bach, *Polska zwiększa wydatki na cele wojskowe*, <https://www.wsws.org/pl/articles/2015/03/02/pola-m02.html> [dostęp: 12.12.2019 r.].

¹¹ Tekst dokumentu dostępny w Internecie: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf> [dostęp: 12.12.2019 r.].

¹² *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2014, pkt 15, s. 13.

i aparatem administracyjnym oraz procedurami funkcjonowania i stosowną infrastrukturą”¹³.

Podsystemy operacyjne (obronny i ochronny), „[...] są przeznaczone do wykorzystywania szans, podejmowania wyzwań, redukowania ryzyka i przeciwdziałania zagrożeniom o charakterze polityczno-militarnym i pozamilitarnym. Podsystemy społeczne i gospodarcze zasilają je odpowiednimi zdolnościami i zasobami”¹⁴.

Podsystem obronny tworzą: Siły Zbrojne RP, dyplomacja, służby specjalne i przemysłowy potencjał obronny, w skład podsystemu ochronnego natomiast są włączone m.in.: służby porządku publicznego, służby bezpieczeństwa powszechnego (ratownictwo i ochrona ludności), instytucje ochrony infrastruktury krytycznej, instytucje przeciwdziałania oraz zwalczania terroryzmu i ekstremizmu, a także instytucje właściwe do spraw cyberbezpieczeństwa.

Podsystemy gospodarcze są tworzone m.in. przez instytucje bezpieczeństwa finansowego, podmioty bezpieczeństwa energetycznego, system rezerw strategicznych i jednostki naukowe. Zasadność istnienia oraz przygotowania podsystemu gospodarczego została uargumentowana w jego celu: „Celem przygotowań podsystemów gospodarczych bezpieczeństwa narodowego jest opracowanie i wdrożenie odpowiednich strategii i programów zapewniania bezpiecznego funkcjonowania podmiotów gospodarczych państwa w czasie zagrożenia i wojny oraz realizacja zadań gospodarczego wsparcia operacyjnych podsystemów systemu bezpieczeństwa narodowego”¹⁵.

Podsystemy społeczne – to m.in. system ochrony dziedzictwa narodowego, instytucje edukacji dla bezpieczeństwa oraz system zabezpieczenia społecznego. „Celem przygotowania podsystemów społecznych bezpieczeństwa narodowego jest zapewnienie ich efektywnego funkcjonowania w razie zagrożenia i wojny oraz doskonalenie zasad, procedur i zdolności realizacji zadań społecznego wsparcia podsystemów operacyjnych”¹⁶.

¹³ Ibidem, pkt 16, s. 13.

¹⁴ Ibidem, pkt 17, s. 13.

¹⁵ Ibidem, pkt 145, s. 54.

¹⁶ Ibidem, pkt 139, s. 52.

Należy jednak zauważyć, że system bezpieczeństwa narodowego tworzą nie tylko instytucje (prywatne czy państwowe), ale także obywatele, którzy są zobowiązani do obrony Polski na mocy Konstytucji (art. 85 ust. 1 „Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny”¹⁷) oraz Ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸.

Mimo że prawo wymaga od obywateli obrony ojczyzny, ich rola jednak nie została jednoznacznie określona. Tworząc system obronny państwa, określono m.in. zadania Sił Zbrojnych RP, administracji i przedsiębiorców, natomiast brakuje informacji odnośnie do konkretnych zadań obronnych dla osób cywilnych, brakuje wytycznych precyzujących, w jaki sposób obywatele (czy społeczeństwo) mieliby wspierać i (lub) współtworzyć system obronny państwa.

Oczywiście, istnieją regulacje prawne dotyczące świadczeń osób cywilnych na rzecz obrony, lecz brak konkretnych informacji, w jaki sposób obywatele mieliby przygotowywać się na wypadek wojny. Brak też informacji dotyczących czynności, jakie mieliby wykonywać przed wojną, aby w razie jej rozpoczęcia byli odpowiednio przygotowani.

Istotną rolę udziału społeczeństwa w obronności państwa dostrzegły już liczne państwa oraz organizacje międzynarodowe. Warto wspomnieć chociażby o takich państwach, jak Szwecja (na 9 mln obywateli

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

¹⁸ Vide: Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1967, nr 44, poz. 220 z późn. zm.:

Art. 1. Obrona Ojczyzny jest sprawą i obowiązkiem wszystkich obywateli Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 2. Umacnianie obronności Rzeczypospolitej Polskiej, przygotowanie ludności i mienia narodowego na wypadek wojny oraz wykonywanie innych zadań w ramach powszechnego obowiązku obrony należy do wszystkich organów władzy i administracji rządowej oraz innych organów i instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, przedsiębiorców i innych jednostek organizacyjnych, organizacji społecznych, a także do każdego obywatela w zakresie określonym w ustawach.

Art. 4 ust. 1. Powszechnemu obowiązkowi obrony podlegają wszyscy obywatele polscy zdolni ze względu na wiek i stan zdrowia do wykonywania tego obowiązku. Obywatel polski będący równocześnie obywatelem innego państwa nie podlega powszechnemu obowiązkowi obrony, jeżeli stale zamieszkuje poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej.

około 600 tys. jest zrzeszonych w 24 organizacjach obronnych, a 100 tys. należy do Ochotniczych Oddziałów Obrony Kraju¹⁹), Szwajcaria (wysoko rozwinięty system obrony terytorialnej, broń jest przechowywana w domach, a liczne podziemne schrony umożliwiają ukrycie ludności, materiałów i sprzętu potrzebnego do obrony²⁰), Francja (widoczna i efektywna współpraca systemu militarnego z niemilitarnym) czy Czechy (już w 1996 r. prezydent Vaclav Havel, stwierdził, że „[...] byłoby fatalną pomyłką wierzyć, że skoro wydajemy pieniądze na siły zbrojne, to obrona narodowa jest sprawą wyłącznie wojskową, którą reszta społeczeństwa nie powinna się interesować. Przygotowanie skutecznej obrony państwa jest nie do pomyślenia bez większego lub mniejszego udziału wszystkich instytucji państwowych”²¹).

Wśród organizacji międzynarodowych dostrzegających rolę ludności w bezpieczeństwie i obronności warto wyróżnić NATO, gdyż w kwietniu 1999 r. Rada Północnoatlantycka przyjęła Koncepcję strategiczną Sojuszu, w której uznano, że „[...] dla powodzenia operacji realizowanych przez NATO ogromne znaczenie mają również związki między siłami Sojuszu i lokalnymi władzami cywilnymi (zarówno rządowymi, jak i pozarządowymi). Współpraca cywilno-wojskowa jest wzajemnie zależna: władze cywilne coraz częściej potrzebują środków wojskowych, z drugiej strony dla operacji militarnych ogromne znaczenie ma wsparcie cywilne, jak np. logistyka, komunikacja, wsparcie medyczne i poparcie społeczne”²².

Chęć aktywizacji społeczeństwa i zwiększenia umiejętności obronnych ludności jest widoczna na przykładzie próby zreformowania systemu edukacji i systemu szkolenia rezerw dla wojska – mowa tu

¹⁹ A Józefiak, *Szwedzkie ochotnicze organizacje obronne*, „Informator Oddziału Współpracy ze Społeczeństwem Departamentu Społeczno-Wychowawczego MON” 1999, nr 10, s. 41–42.

²⁰ P. Soloch, P. Żurawski vel Grajewski, Ł. Dryblak, *Organizacje proobronne w systemie bezpieczeństwa państwa. Charakterystyki wybranych armii państw europejskich na tle armii polskiej. Raport*, Warszawa 2015, s. 34.

²¹ V. Havel, *O obronie w czasach pokoju*, „Rzeczpospolita” 1996, 18 listopada, nr 268, cyt. za: A. Skrabacz, *Ochrona ludności w Polsce w XXI wieku. Wyzwania, ukierunkowania, perspektywy*, Tarnów 2006, s. 34.

²² *The Alliance's Strategic Concept*, Washington, 24 kwietnia 1999 r., pkt 60, <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-06e.htm> [dostęp: 6.06.2019 r.].

o klasach mundurowych i związanych z nimi programami edukacyjnymi oraz programami współpracy ze służbami mundurowymi.

Niemniej, mimo iż państwo polskie zaczyna coraz wyraźniej dostrzegać rolę ludności w bezpieczeństwie i obronności, brakuje konkretnych regulacji dotyczących sposobu przygotowań obronnych społeczeństwa. Z licznych badań wynika, że kwestia przygotowań obronnych społeczeństwa jest marginalizowana, a nawet sama chęć obywateli do obrony Ojczyzny jest niewielka.

Badania przeprowadzone przez Instytut Badań Rynkowych i Społecznych IBRIS w listopadzie 2016 r. wskazują, że aż 30% dorosłych Polaków stanęłoby do walki w obronie kraju w organizacjach wojskowych, paramilitarnych lub sanitarnych, gdyby nasz kraj stał się obiektem ataku ze strony innego państwa. Ponad 77% respondentów, w sytuacji agresji na Polskę, starałoby się przede wszystkim ochronić siebie i bliskich w miejscu zamieszkania (41,1%) lub w bezpiecznym miejscu na terenie Polski (36,5%). Blisko 23% badanych chciałoby w sytuacji bezpośredniego zagrożenia opuścić Polskę i szukać bezpiecznego miejsca za granicą²³.

Według raportu Instytutu Sobieskiego: „[...] Od kilku lat kwota przyznawanych dotacji na realizację projektów zgłoszonych przez organizacje pozarządowe do MON utrzymuje się na poziomie około 8 mln zł. Warto zaznaczyć, że zgodnie z informacjami podanymi w Wykazie organizacji pozarządowych, które wykonały w 2013 r. zadania publiczne zlecone przez Ministerstwo Obrony Narodowej, na łączną sumę 8 530 376,50 zł, rozdysponowaną między różnego rodzaju organizacje, stowarzyszenia paramilitarne otrzymały jedynie 28 500 zł. Oznacza to, że MON praktycznie nie wspierało finansowo, przynajmniej do 2013 roku, organizacje paramilitarnych, które w efekcie mogły liczyć jedynie na wsparcie finansowe życzliwych samorządów, sponsorów oraz – w kwestii materialnej, infrastrukturalnej i szkoleniowej – jednostek wojskowych. [...] Poza utworzeniem FOP [Federacji Organizacji Proobronnych] oraz dopuszczeniem możliwości wejścia do systemu szkolenia przygotowującego do służby wojskowej (przy czym trudno ocenić praktyczne możliwości zrealizowania takiego

²³ *Polacy o obronności – raport z badania*, <https://www.slideshare.net/InstytutHomoHomini/polacy-o-obronnoci-raport-z-badania> [dostęp: 6.06.2019 r.].

zamysłu), MON nie podjęło żadnych poważniejszych decyzji w sprawie organizacji paramilitarnych²⁴.

Także system obrony cywilnej znajduje się aktualnie na niewystarczającym poziomie. Co prawda, z formalnego punktu widzenia, został on stworzony w celu funkcjonowania głównie w czasie wojny (w czasie pokoju ma za zadanie jedynie wspieranie odpowiednich służb w zwalczaniu klęsk żywiołowych i zagrożeń środowiska oraz usuwaniu ich skutków)²⁵, niemniej fakt, iż od kilku lat znajduje się on w coraz gorszej kondycji, nie może ująć uwadze podczas dokonywania analiz ogólnego poziomu przygotowania obronnego Polski i Polaków.

Zgodnie z raportem Najwyższej Izby Kontroli dotyczącym przygotowania systemu ochrony ludności przed klęskami żywiołowymi oraz sytuacjami kryzysowymi: „Obrona cywilna kraju funkcjonuje praktycznie tylko na papierze”²⁶. Jest to związane m.in. z istotnym spadkiem stanu osobowego formacji obrony cywilnej. Między rokiem 2009 a 2011 liczba formacji OCK zmniejszyła się z 19 618 do 14 492. Oznacza to zmniejszenie się stanu osobowego z 272 275 osób w 2009 r. do 188 513 w 2011 r.²⁷.

Warto w tym miejscu zamieścić ocenę opracowaną przez Szefa Obrony Cywilnej Kraju dotyczącą m.in.: systemu wykrywania, ostrzegania i alarmowania („zdecydowaną większość funkcjonujących syren stanowią syreny elektryczne starego typu, nieposiadające możliwości awaryjnego zasilania oraz przekazywania komunikatów głosowych”²⁸), ewakuacji ludności na wypadek masowego zagrożenia życia i zdrowia („szacuje się, że w planach ewakuacji, w skali kraju przewidziano możliwość przemieszczenia 7 mln 343 tys. osób, co

²⁴ P. Soloch, P. Żurawski vel Grajewski, Ł. Dryblak, op.cit., s. 30–32.

²⁵ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, art. 137: „Obrona cywilna ma na celu ochronę ludności, zakładów pracy i urządzeń użyteczności publicznej, dóbr kultury, ratowanie i udzielanie pomocy poszkodowanym w czasie wojny oraz współdziałanie w zwalczaniu klęsk żywiołowych i zagrożeń środowiska oraz usuwaniu ich skutków”.

²⁶ *Przygotowanie systemu ochrony ludności przed klęskami żywiołowymi oraz sytuacjami kryzysowymi. Informacja o wynikach kontroli*, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2013, s. 8. Wyniki kontroli są dostępne na stronie internetowej NIK: *Informacja o wynikach kontroli*, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/1/12/006/KPB/> [dostęp: 10.10.2019 r.].

²⁷ Ibidem, s. 15.

²⁸ Ibidem.

stanowi 19,2% wszystkich obywateli kraju, przy czym założono, że 59,9% osób przewidzianych do ewakuacji uczestniczyć będzie w tym procesie przy wykorzystaniu własnych środków transportowych²⁹⁾ oraz budownictwa ochronnego („systematyczny spadek liczby budowli ochronnych, szczególnie służących ukryciu: w 2011 r. o następne 7 tys.”³⁰⁾). Szef Obrony Cywilnej Kraju (OCK), oceniając i diagnozując stan przygotowania obrony cywilnej w Polsce, stwierdził, że wskazane jest rozważenie możliwości zwiększenia nakładów finansowych w budżetach Szefa OCK i wojewódzkich szefów obrony cywilnej³¹⁾.

Problem niedofinansowania obrony cywilnej i systemu ochrony ludności przez wiele lat nie został rozwiązany. W 2019 r. na oficjalnej stronie Najwyższej Izby Kontroli zamieszczono następującą informację: „W Polsce nie funkcjonuje skuteczny system ochrony ludności. Organy odpowiedzialne za realizację zadań z zakresu zarządzania kryzysowego oraz obrony cywilnej nie stworzyły adekwatnych do występujących zagrożeń struktur, nie wdrożyły skutecznych procedur oraz nie zapewniły niezbędnych zasobów umożliwiających właściwe zarządzanie w przypadku wystąpienia sytuacji kryzysowych. Dostrzegając zaangażowanie i gotowość niesienia pomocy w razie wystąpienia różnego rodzaju katastrof przez funkcjonariuszy straży pożarnych, Policji, żołnierzy oraz zwykłych obywateli, NIK zwraca uwagę, iż nieprzygotowanie odpowiednich planów i procedur oraz niezapewnienie warunków do odpowiedniej koordynacji działań, może obniżać skuteczność działań służb odpowiedzialnych za ochronę ludności, zwłaszcza w razie wystąpienia sytuacji kryzysowej”³²⁾.

Zmieniająca się rzeczywistość oraz stale pojawiające się w mediach informacje o kolejnych zamachach terrorystycznych, napływie uchodźców, potrzebie zachowania własnej tożsamości narodowej w dobie globalizacji i manewrach wojskowych prowadzonych przez Rosję, nie mogły pozostać bez wpływu na sytuację społeczną w Polsce. Mimo iż z danych statystycznych wynika, że Polacy czują się bezpiecznie

²⁹⁾ Ibidem.

³⁰⁾ Ibidem.

³¹⁾ Ibidem.

³²⁾ *Polska nie ma skutecznego systemu ochrony ludności*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/polska-nie-ma-skutecznego-systemu-ochrony-ludnosci.html> [dostęp: 9.09.2019 r.].

(w badaniach przeprowadzonych przez CBOS w 2016 r. 80% Polaków uznało Polskę za kraj, w którym żyje się bezpiecznie, a 95% przyznało, że miejsce, w którym mieszka, można nazwać bezpiecznym i spokojnym³³), jest widoczna wśród obywateli chęć zwiększenia poczucia bezpieczeństwa i podwyższenia stopnia umiejętności obronnych. Jest obserwowany intensywny rozwój organizacji paramilitarnych i wzrost liczby strzeleckich klubów sportowych (w 2013 r. sportowych klubów strzeleckich zarejestrowanych w Polskim Związku Strzelectwa Sportowego było 210, w 2014 r. – 242, a w 2016 r. – już 313)³⁴. W 2012 r. powstały takie stowarzyszenia, jak: FIA – Wierni w Gotowości pod Bronią, Polska Organizacja Wojskowa, Związek Strzelecki Rzeczypospolitej, a w 2013 r. – Związek Strzelecki „Strzelec” Józefa Piłsudskiego (obecnie deklaruje, że posiada 1400 strzelców i 120 „orląt” – dzieci do 15 roku życia)³⁵ oraz Krakowska Legia Akademicka.

W ostatnich latach jest zauważalne także rozbudzenie społeczności internetowej, czego przykładami są: popularyzacja organizacji ROMB (Ruch Obywatelski Miłośników Broni) oraz aktywizacja środowiska działającego wokół portalu ObronaNarodowa.pl (Ruchu na Rzecz Obrony Terytorialnej odwołującego się do koncepcji Romualda Szeremietiewa oraz Józefa Marcza i Ryszarda Jakubczaka z lat 90. ubiegłego wieku).

Powstają także specjalne hobbystyczne grupy osób przygotowujących się na wystąpienie sytuacji ekstremalnych, np. preppersi czy survivalowcy. Jest widoczna także popularyzacja postaw patriotycznych oraz propaństwowych.

Władze publiczne zdają się nie w pełni dostrzegać ani potencjału społecznego, ani zmian pojawiających się w społeczeństwie i nie odpowiadają na potrzeby swoich obywateli związane z chęcią zdobycia wiedzy oraz umiejętności niezbędnych w sytuacji zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa państwa i w czasie wojny. Obecnie w koncepcji

³³ A.Cybulska, *Opinie o bezpieczeństwie i zagrożeniu przestępczością*, „Komunikat z Badań CBOS” 2016, nr 61, s. 1–2. Materiał ten jest dostępny na stronie internetowej CBOS: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_061_16.PDF [dostęp: 9.09.2019 r.].

³⁴ Dane otrzymane drogą e-mailową z Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego.

³⁵ *O Strzelcu*, <https://www.kgstrzelec.pl/o-strzelcu/> [dostęp: 9.09.2019 r.].

systemu obronnego państwa nie przewiduje się bowiem szczególnej roli obywateli – społeczeństwa w obronności państwa.

Podsumowując rozważania, można stwierdzić, że obecna sytuacja społeczno-polityczna budzi obawy polskich obywateli dotyczące możliwości utrzymania aktualnego stanu bezpieczeństwa państwa jako całości oraz bezpieczeństwa samego społeczeństwa, a wraz z tymi obawami wzrasta wśród obywateli świadomość oraz potrzeba zwiększenia umiejętności obronnych. Polskie ustawodawstwo jednakże, mimo iż wymaga od obywateli postawy proobronnej, nie do końca określiło w swoich aktach normatywnych rolę, jaką w systemie obronnym miałyby odgrywać społeczeństwo.

OBRONA NARODOWA W XXI WIEKU MODEL ESTOŃSKI

**Wyzwania geopolityczne, rozwiązania prawno-organizacyjne
i rola społeczeństwa obywatelskiego**

OBRONA NARODOWA W XXI WIEKU MODEL ESTOŃSKI

**Wyzwania geopolityczne, rozwiązania prawno-organizacyjne
i rola społeczeństwa obywatelskiego**

Urszula Staśkiewicz

**Warszawa
2025**

Recenzenci:

Plk (r.) prof. dr hab. inż. Waldemar Kitler

Plk (r.) dr hab. Zdzisław Śliwa

Redakcja i korekta:

Anna „Kara Kalem”

Projekt okładki:

Servet Hoşaf

Wykonanie okładki i opracowanie graficzne książki:

Servet Hoşaf

Copyright © Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, 2025

Copyright © Urszula Staśkiewicz, 2025

ISBN 978-83-68170-82-5

Wydanie I

Publikacja sfinansowana ze środków własnych autora

Publikacja objęta patronatem Ambasady Republiki Estonii

AMBASADA ESTONII
WARSZAWA

Wydawca:

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej

ul. 11 Listopada 17/19, 03-446 Warszawa

www.two.edu.pl

e-mail: kontakt@two.edu.pl

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej znajduje się w wykazie wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe, ogłoszonym przez Ministra Edukacji i Nauki: poziom I – 80 pkt, Lp. 745, UIW – 75 200.

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział 1	
Rama metodologiczna pracy	
1.1. Założenia koncepcyjne.....	9
1.1.1. Problemy badawcze	9
1.1.2. Cel pracy	11
1.1.3. Hipotezy badawcze.....	12
1.1.4. Obszar i zakres czasowy badań.....	14
1.1.5. Wykorzystane metody badawcze	17
1.2. Kontekst badań i tło naukowe.....	21
1.2.1. Uzasadnienie podjęcia problemu badawczego.....	21
1.2.2. Uzasadnienie nowatorskiego charakteru badań.....	24
1.2.3. Znaczenie podjętych badań dla rozwoju dziedziny naukowej	26
1.2.4. Dotychczasowy stan wiedzy i badania pilotażowe	28
Rozdział 2	
Problematyka bezpieczeństwa i obrony państwa	
2.1. Obrona narodowa- ujęcie teoretyczne	37
2.1.1. Bezpieczeństwo i obronność	37
2.1.2. Przygotowania obronne	43
2.2. Formułowanie celów i wybór strategii obrony narodowej.....	47
2.2.1. Wizja celu i kierunek działania państwa	47
2.2.2. Strategie zorientowane obronnie	54
2.3. Bezpieczeństwo państwa w kontekście międzynarodowym	59
2.3.1. Kształtowanie międzynarodowego środowiska bezpieczeństwa państwa	59
2.3.2. Nowe wojny	65
2.4. Political warfare – szczególny rodzaj działalności państwa	74
2.4.1. Charakterystyka pojęcia	74
2.4.2. Działania USA w okresie zimnej wojny	82
2.4.3. Radzieckie active measures	91
2.4.4. Political warfare a sprawa Ukrainy.....	93
2.5. Społeczeństwo obywatelskie	99
2.5.1. Organizacje społeczeństwa obywatelskiego w dyskursie naukowym	99
2.5.2. Historia rozwoju organizacji społecznych.....	104
2.5.3. Organizacje społeczne w systemie obronnym państwa – szanse i zagrożenia.....	109
Rozdział 3	
Republika Estonii	
3.1. Eesti Vabariik – zarys historyczny	119
3.2. Charakterystyka społeczeństwa estońskiego	128

3.3. Estoński system prawno-karny	132
3.4. Niektóre organy państwowe i doradcze w zakresie bezpieczeństwa narodowego	137
3.4.1. Vabariigi President	137
3.4.2. Riigikogu	139
3.4.3. Riigikaitsekomisjon	142
3.5. Służby działające na rzecz bezpieczeństwa publicznego w Estonii	149
3.5.1. Vanglateenistus	149
3.5.2. Eesti Politsei- ja Piirivalveamet	158
3.5.3. Päästeamet i Päästeliit	161
3.6. Organizacje społeczeństwa obywatelskiego działające w obszarze obronności państwa	167
3.6.1. Kaitseliit	167
3.6.2. Harcerstwo	178
3.6.3. Grupy społeczeństwa obywatelskiego funkcjonujące w przeszłości	187

Rozdział 4

System obronny Estonii

4.1. Sytuacja geopolityczna Estonii	196
4.1.1. Współpraca państw bałtyckich	196
4.1.2. Współpraca Estonii z państwami nordyckimi	197
4.1.3. Zagrożenie ze strony Rosji	200
4.1.4. Konflikt Republiki Estonii i Federacji Rosyjskiej o granice	202
4.2. Działalność w systemie międzynarodowym	204
4.2.1. Estonia jako członek ONZ	204
4.2.2. Członkostwo w NATO	209
4.2.3. Członkostwo w Unii Europejskiej	216
4.3. Odporność i wytrzymałość oraz wola walki społeczeństwa estońskiego	233
4.4. Specyfika systemu obronnego Estonii	240
4.4.1. System bezpieczeństwa państwa w dokumentach strategicznych	240
4.4.2. Wyjątkowość modelu obronnego Estonii na tle innych państw	242

Zakończenie	249
--------------------------	-----

Bibliografia	253
---------------------------	-----

Wstęp

Republika Estonii to państwo o powierzchni 45 336 km², którego liczba ludności w roku 2023 wynosiła 1 365 884 osób. Całkowita powierzchnia Estonii jest siedem razy mniejsza od powierzchni Polski. Państwo to od czasu pełnoskalowej agresji Federacji Rosyjskiej na teren Ukrainy wzbudza coraz większe zainteresowanie badaczy problematyki bezpieczeństwa i obrony narodowej. Estonia stanowi bowiem część wschodniej flanki NATO, a także część zewnętrznej granicy Unii Europejskiej. Sąsiaduje z Rosją i Łotwą (granica lądowa), a poprzez morze najbliższym jej sąsiadem jest Finlandia (granica morska).

Estonia to państwo, które charakteryzuje się jednym z najwyższych wskaźników woli walki wśród swoich obywateli, osiąga jeden z najwyższych wskaźników zaufania obywateli do rządu spośród państw członkowskich UE i jest liderem w zakresie digitalizacji państwa. Jednocześnie jednak jest jednym z najbardziej narażonych na agresję ze strony Federacji Rosyjskiej krajów. Sytuacja ta spowodowana jest czynnikami historycznymi, geopolitycznymi oraz społecznymi.

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że współcześnie atak może przybrać całkiem inną formę niż w wiekach poprzednich – w XXI wieku wojna jest już nie tylko wojną tradycyjną, ale może być wojną hybrydową czy wojną prowadzoną w cyberprzestrzeni.

Ze względu na zmiany w środowisku bezpieczeństwa, a tym samym pojawienie się nowych zagrożeń, zmiany musiały również zajść w polityce międzynarodowej prowadzonej przez państwa europejskie (i Unię Europejską) oraz w procesie przygotowań obronnych państw.

Autorka niniejszej książki postanowiła dokonać analizy systemu obronnego Estonii, tj. określić stojące przed tym krajem wyzwania geopolityczne, sprawdzić rozwiązania prawno-organizacyjne i scharakteryzować rolę społeczeństwa obywatelskiego w procesie przygotowań obronnych. Celem pracy było znalezienie wyjątkowych cech modelu obronnego Estonii na tle innych państw, a także opracowanie założeń teoretycznych modelu koncepcyjnego współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa w kontekście zagrożeń XXI wieku.

Aby zrealizować zamierzony cel, skorzystano z rozbudowanej metodologii, w tym przeprowadzono liczne konsultacje w ośrodkach akademickich w Estonii oraz wizyty studyjne. Część badań finansowana była ze środków *Estonian institutions of higher education* (HEI).

Rozdział 1

Rama metodologiczna pracy

1.1 Założenia koncepcyjne

1.1.1 Problemy badawcze

Głównym problemem jest znalezienie odpowiedzi na pytanie badawcze: Jaki jest stan teorii i praktyki w zakresie kształtowania i funkcjonowania systemu obronnego Estonii, w tym jakie wyjątkowe cechy odróżniają system estoński od innych systemów obronnych w regionie oraz jaka powinna być koncepcja modelu systemu obronnego państwa w kontekście przygotowania na wojny XXI wieku?

Aby znaleźć odpowiedź na główne pytanie badawcze, konieczne było udzielenie odpowiedzi na **pytania szczegółowe i pomocnicze** podzielone na kilka grup tematycznych:

I Pytania dotyczące istoty wojen w XXI wieku:

Pytanie szczegółowe: W czym tkwi/jaka jest istota wojen XXI wieku?

Pytania pomocnicze:

1. Czy wojna XXI wieku jest inną wojną niż te prowadzone w wiekach poprzednich, czy też – jak wskazują krytycy koncepcji nowej wojny – „nowe wojny” można odnaleźć we wcześniejszych wojnach, a dominacja zimnej wojny przyćmiła znaczenie „małych wojen” lub konfliktów o „niskiej intensywności”?
2. Czy nowe odmiany wojen (np. wojna cybernetyczna) są nadal wojnami w rozumieniu teorii wojny Clausewitza?
3. Jakie nowe zagrożenia pojawiły się w XXI wieku i czy wymuszają one zmianę modelu systemu obronnego, aby spełniał on swoją funkcję?
4. Które z nowych zagrożeń, charakterystycznych dla XXI wieku, w sposób szczególny dotyczą Estonii?

II Pytania dotyczące modeli współczesnych systemów obronnych:

Pytanie szczegółowe: Jakie są modele współczesnych systemów obronnych?

Pytania pomocnicze:

5. Jakie strategie obronne stosowane są w wybranych krajach europejskich z różnymi możliwościami, warunkami i zagrożeniami?
6. W jakim zakresie różne kraje europejskie współpracują z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego w tworzeniu systemu obronnego państwa?
7. W jaki sposób kształtowane jest międzynarodowe środowisko bezpieczeństwa w XXI wieku?
8. W jaki sposób Estonia wpływa na swoje międzynarodowe środowisko bezpieczeństwa?

III Pytania dotyczące roli organizacji społeczeństwa obywatelskiego:

Pytanie szczegółowe: Jaką rolę spełniają organizacje społeczeństwa obywatelskiego w dziedzinie obronnej państwa?

Pytania pomocnicze:

9. Mając na uwadze charakter wojen XXI wieku, jakie zadania obronne mogłyby wykonywać organizacje społeczeństwa obywatelskiego?
10. Jakie niebezpieczeństwa/zagrożenia dla państwa niesie ze sobą współpraca organizacji społecznych z systemem obronnym państwa?
11. Jaka jest rola społeczeństwa i organizacji społeczeństwa obywatelskiego w systemie obronnym Estonii?

IV Pytania dotyczące rozwiązań prawno-administracyjnych:

Pytanie szczegółowe: Jakie powinny istnieć rozwiązania prawno-administracyjne w dziedzinie obronnej państwa?

Pytania pomocnicze:

12. Jakie rozwiązania organizacyjno-administracyjne pozwalałyby w bezpieczny dla państwa sposób korzystać ze wsparcia organizacji społeczeństwa obywatelskiego w swoim systemie obronnym?
13. Jakie powinny być procedury, które mogłyby być stosowane podczas korzystania ze wsparcia organizacji społeczeństwa obywatelskiego w procesie przygotowań obronnych, podczas zagrożenia bezpieczeństwa państwa, w czasie kryzysu oraz wojny?

14. Jakie rozwiązania organizacyjno-administracyjne dotyczące współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa istnieją w modelu estońskim?

V Pytania dotyczące modelu koncepcyjnego:

Pytanie szczegółowe: Jakie powinny być zasady i modele współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa, szczególnie w kontekście współczesnych konfliktów zbrojnych i wyzwań XXI wieku?

Pytania pomocnicze:

15. Jeśli organizacje społeczeństwa obywatelskiego miałyby współpracować z systemem obronnym państwa, czy powinien istnieć jeden (regionalny, światowy, kulturowy?) model integracji organizacji społeczeństwa obywatelskiego ze strukturami systemu obronnego państwa, czy też powinno istnieć kilka takich modeli?
16. Jakie powinny być założenia teoretyczne dla koncepcji współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa w kontekście wojen prowadzonych w XXI wieku?

1.1.2 Cel pracy

Jako **cel poznawczy badań (pierwszy)** wyznaczono poznanie dorobku naukowego i praktyki w zakresie funkcjonującego obecnie systemu obronnego Estonii, w tym współpracy estońskich organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa, estońskich organów państwowych i doradczych w zakresie bezpieczeństwa narodowego, a także służb działających na rzecz bezpieczeństwa. **Celem poznawczym drugim** było uzyskanie perspektywy historyczno-porównawczej kształtu SOP, w tym poznanie zmian, które zaszły w Estonii w obszarze społecznym i geopolitycznym, a które to zmiany mogły wpływać na kształt obecnego modelu systemu obronnego. **Celem poznawczym trzecim** było znalezienie cech estońskiego systemu obrony narodowej, w tym modelu współpracy państwa z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, które wyróżniają system obronny Estonii na tle innych państw europejskich.

Celem diagnostycznym pierwszym było usystematyzowanie istniejącej teorii i praktyki w zakresie misji, celów, funkcji i zadań systemu obronnego państwa jako samodzielnego systemu, oraz misji, celów, funkcji i zadań systemu obronnego państwa w systemie bezpieczeństwa narodowego.

Celem diagnostycznym drugim było znalezienie specyficznych cech krajowych rozwiązań dotyczących współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego (np. organizacji pozarządowych oraz wspieranych przez państwo organizacji proobronnych), które mogłyby zostać wykorzystane do stworzenia regionalnego modelu wzmacniającego zarówno systemową, jak i społeczną odporność na nowe wojny i zagrożenia.

Praktycznym (użytecznym) celem było dokonanie oceny obecnego stanu wiedzy na temat estońskich praktyk, aby zapewnić zarówno podstawy do stworzenia szerszego zestawu najlepszych praktyk regionalnych, jak i aktualnej wiedzy na potrzeby edukacji akademickiej i instytucji państwowych. Celem było zatem zbadanie zakresu, przesłanek i mechanizmów przyczynowych wzajemnych powiązań między narodowym (państwowym) systemem obronnym a organizacjami społeczeństwa obywatelskiego, jak również wskazanie możliwych rozwiązań mających na celu optymalizację efektywności systemu obronnego państwa i wypracowanie modelu, a następnie koncepcji umożliwiającej właściwą realizację misji, celów, funkcji i zadań systemu obronnego państwa, a poprzez to zagwarantowanie bezpieczeństwa społeczeństwu i państwu w kontekście zagrożeń XXI wieku. **Drugim celem praktycznym** było stworzenie ram teoretycznych niezbędnych do właściwej analizy tej współpracy.

Ważnym elementem podjętej analizy jest sprawozdanie z badań założeń teoretycznych modelu koncepcyjnego systemu obronnego Estonii w kontekście zagrożeń XXI wieku, w tym znalezienie wyjątkowych cech modelu obronnego Estonii na tle innych państw.

1.1.3 Hipotezy badawcze

W odpowiedzi na szczegółowe pytania badawcze postawiono pięć hipotez odnoszących się do poszczególnych grup tematycznych pytań.

Hipoteza badawcza dotycząca pierwszego problemu szczegółowego zakłada, że wojny w XXI wieku znacząco różnią się od tych prowadzonych w czasach takich klasyków strategii wojennej jak Clausewitz oraz Machiavelli. Zmienił się chociażby obszar (wojny w cyberprzestrzeni), a także strony walczące (nie są to już tylko państwa, ale i podmioty quasi-państwowe i różnego rodzaju organizacje). Wojna wciąż jednak pozostaje wojną w klasycznym rozumieniu jej znaczenia, czyli jest aktem przemocy mającym na celu zmuszenie przeciwnika do spełnienia naszej

woli¹. Zmiany te dotyczą również środowiska bezpieczeństwa Estonii, która w sposób szczególnie odczuwa zagrożenia typowe dla XXI wieku (cyberataki, wojna hybrydowa).

Hipoteza badawcza dotycząca drugiego problemu szczegółowego zakłada, że państwa w różny sposób dostosowują swój system obronny do nowych, zmienionych realiów konfliktów między państwami. Niektóre z nich wykorzystują potencjał płynący z systemu pozamilitarnego, a inne uważają, że brak integracji tych systemów byłby dużym krokiem naprzód, odpowiednim dla kształtu wojen XXI wieku. Systemy obronne państw różnią się także w zależności od możliwości, jakie posiada państwo. Niektóre państwa w głównej mierze inwestują w nowoczesne uzbrojenie i utrzymywanie tylko armii zawodowej, podczas gdy inne – poprzez obowiązkową powszechną służbę wojskową starają się przygotować obronnie jak największą część swojego społeczeństwa. Hipoteza zakłada również, że mniejsze państwa (jak Estonia) w znacznej mierze opierają swoje bezpieczeństwo na intensywnej współpracy międzynarodowej, tworząc sojusze zarówno z państwami sąsiadującymi, jak i z tymi położonymi w dalszej odległości, dzięki czemu w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa państwa stwarzają sobie możliwość otrzymania pomocy z wielu stron.

Hipoteza badawcza dotycząca trzeciego problemu szczegółowego zakłada, że członkowie organizacji społeczeństwa obywatelskiego mogą wspierać systemy obronne państwa, rozszerzając jego kompetencje, poprawiając efektywność kosztową i podnosząc publiczną rangę kwestii bezpieczeństwa narodowego w społeczeństwach demokratycznych. Aby jednak korzystać z potencjału takich organizacji, należy jednoznacznie przypisać im konkretne zadania obronne, które miałyby wykonywać i do których miałyby się przygotowywać przy wsparciu państwa. Należy również przedsięwziąć kroki, aby przeciwdziałać ewentualnym negatywnym dla państwa skutkom współpracy SOP z sektorem społecznym, gdyż historia zna przypadki, gdy społeczne organizacje obywatelskie działały na niekorzyść państwa, w którym funkcjonowały. Hipoteza zakłada również, że mniejsze państwa (jak np. Estonia) chętniej niż państwa średniej wielkości współpracują ze społeczeństwem w zakresie przygotowań obronnych kraju.

¹ C. von Clausewitz, *O wojnie*, tłum. Augustyn Cichowicz, Leon Kuc, Franciszek Schoerner, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2006.

Hipoteza badawcza dotycząca czwartego problemu szczegółowego zakłada, że przed rozpoczęciem współpracy pomiędzy organizacjami społeczeństwa obywatelskiego a systemem obronnym państwa należy przeprowadzić weryfikację organizacji, poznać jej cele, źródła finansowania oraz historię dotychczasowej działalności i praktykę aktualnego działania. Warto także znać motywy członkostwa w danej organizacji jej przedstawicieli. Współpraca SOP z organizacjami społecznymi wymaga kontrolowanego zaufania – należy zatem z jednej strony pozostawić swobodę działalności i przestrzeń na decyzyjność osobom, które te organizacje tworzą, z drugiej strony jednak wprowadzić trzeba odgórną kontrolę i nadzór ze strony MON, aby działalność organizacji zgodna była z celami i wartościami państwa, w którym ta organizacja funkcjonuje.

Hipoteza badawcza dotycząca piątego problemu szczegółowego zakłada, że mimo zmian, jakie zachodzą w sposobie prowadzenia konfliktów, organizacje społeczeństwa obywatelskiego wciąż są istotną częścią systemu obronnego państwa. Istnieje zatem potrzeba zinstytucjonalizowanego integrowania organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa. Jednakże, ze względu na specyfikę państw i różne ich możliwości, a także zmienne spowodowane historią, nie istnieje jeden konkretny, uniwersalny model czy wzór współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa. Istnieją za to „dobre praktyki”, na których warto się opierać i które warto implementować, tworząc własny model w danym państwie.

1.1.4 Obszar i zakres czasowy badań

Pragnąc znaleźć odpowiedzi na pytania badawcze, zweryfikować hipotezy oraz zrealizować cel badawczy, dokonano głębokiej analizy estońskiego modelu współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa.

Na etapie konceptualizacji zdecydowano się również, aby w celach porównawczych, na etapie badań pilotażowych, przyjrzeć się rozwiązaniom funkcjonującym w innych państwach regionu. Dokonano świadomego wyboru państw do badań pilotażowych. Zdecydowano się na wybór dwóch pozostałych państw bałtyckich (Litwy i Łotwy) oraz Szwecji.

Wybór Litwy i Łotwy podyktowany był podobną do estońskiej sytuacją geopolityczną – członkostwo w NATO oraz w Unii Europejskiej, a także

zagrożenie ze strony Rosji i podobna historia stosunków z Rosją na przestrzeni wieków.

Szwecja zaś oferuje liczne kontrasty w stosunku do państw bałtyckich (w tym militarne, geopolityczne i ekonomiczne). Kraj ten jest członkiem Unii Europejskiej, a także NATO (od 2024 roku). Po aneksji Krymu przez Rosję, Szwecja postanowiła rozwinąć siły zdolne do obrony kraju i, co być może jest ważniejsze dla celów tego badania, zaktualizowała swoją politykę obronną, reaktywując swój model obrony cywilnej, aby był w stanie poradzić sobie z nowymi okolicznościami i zagrożeniami². W ciągu ostatnich kilku lat Szwecja mocno zintegrowała obronę cywilną ze swoimi planami wojskowymi. Państwo to przywiązuje dużą wagę do edukacji ludności cywilnej w zakresie cyberbezpieczeństwa i przygotowania na wojnę psychologiczną, o czym świadczą raporty rządowe³ i dokumenty strategiczne⁴.

Pośród trzech państw bałtyckich, których rozwiązania są interesujące dla badacza państw małych (nazwa wprowadzona ze względu na potrzebę odróżnienia ich od państw średnich, takich jak np. Polska), zdecydowano się na przeprowadzenie *case study* Estonii. Wybór Estonii był podyktowany wieloma aspektami społecznymi, kulturowymi oraz historycznymi. Kluczową kwestią jest fakt, że jest to państwo należące do NATO i do Unii Europejskiej, a jednocześnie będące dawniej częścią ZSRR. Zatem historia współpracy tego państwa z państwami zachodnimi jest podobna do historii współpracy Polski z Zachodem. Ponadto położenie geograficzne Estonii także jest podobne do położenia Polski (Europa Środkowo-Wschodnia, nad Morzem Bałtyckim). Należy również zwrócić szczególną uwagę na fakt, że Estonia, podobnie jak Polska, dostosowując się do wymagań NATO, przeznaczała jeszcze przed agresją Federacji Rosyjskiej na teren Ukrainy ponad 2% swojego PKB na cele obronne⁵.

² J. Gotkowska, *Szwedzka polityka bezpieczeństwa obrona totalna na miarę możliwości*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2021, s. 24.

³ Motståndskraft Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025, Försvarsdepartementet [Ministerstwo Obrony Narodowej].

⁴ Sweden's security strategy for 2021–2025.

⁵ U. Staśkiewicz, *Organizacja obrony narodowej w wybranych państwach. Analiza porównawcza Estonii, Finlandii i Rosji*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, 2021, http://www.uwm.edu.pl/cbew/PW_2021_12_1.pdf?fbclid=IwAR2s4U4-TVOTEv3blt46mrxdQ7QuRkLJL48FdY68BPNO-n4Oa021rqkAuAw

Niewątpliwie zaś ważnym argumentem przemawiającym za wyborem Estonii jest fakt, że jej obrona opiera się w głównej mierze na dwóch komponentach: Estońskich Siłach Obrony oraz ochotniczej organizacji o nazwie Estońska Liga Obrony. Jest to o tyle interesujące, że w Polsce militarna część systemu obronnego opiera się na Siłach Zbrojnych RP, a wszelkie ochotnicze organizacje stanowią raczej część niemilitarnego podsystemu obronnego⁶.

Nie bez znaczenia jest również fakt, że Estonia jest państwem, które w szybki i znaczący sposób rozwinęło się w ciągu ostatnich 40 lat, a cechami charakterystycznymi jej obrony narodowej są: bezkompromisowe podejście do obrony państwa, rozwinięta struktura obrony terytorialnej, priorytetowe podejście do kwestii cyberbezpieczeństwa oraz spójność społeczna i nacisk na obronę psychologiczną społeczeństwa.

Jak zauważają V. Veebel i I. Ploom: „Pojawienie się kompleksowego podejścia Estonii jest być może najlepiej widoczne przy porównaniu dwóch ostatnich Koncepcji Bezpieczeństwa Narodowego, w których zbieżność obszarów bezpieczeństwa z ministerialnym podziałem obowiązków została zastąpiona szerokim podejściem opartym na zadaniach (Koncepcja Bezpieczeństwa Narodowego 2010, 2017). Koncepcja Bezpieczeństwa Narodowego z 2017 r. po raz pierwszy wprowadza również koncepcję odporności, która zajmuje ważne miejsce w całym dokumencie (Koncepcja Bezpieczeństwa Narodowego 2017)”⁷.

Za wyborem Estonii przemawiał również fakt, że jest to jedno z najbardziej z informatyzowanych państw, co w kontekście nowych zagrożeń, do których odnoszą się koncepcje nowych wojen, ma istotne znaczenie – Estonia była ofiarą cyberataków DDoS w 2007 roku, co wpłynęło na zmianę sposobu postrzegania cyberzagrożeń i wprowadzenie nowych regulacji prawnych w Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckim.

Podsumowując, zakres czasowy, którego dotyczyły badania, to XX (ujęcie historyczne) i XXI wiek. Obszarem badań była w szczególności Estonia, natomiast w celu znalezienia jej wyjątkowych cech, dokonano porównania z rozwiązaniami stosowanymi w innych państwach. W tym miejscu

⁶ U. Staśkiewicz, *Non-governmental pro-defence organisations in Poland – untapped potential for enhancing Polish defence capabilities?*, „Defense & Security Analysis”, 2022, DOI: 10.1080/14751798.2022.2059049

⁷ V. Veebel, I. Ploom, *Estonia's comprehensive approach to national defence: origins and dilemmas*, „Journal on Baltic Security” 2018, nr 4(2), s. 10–22.

należy jednak zaznaczyć, że badania prowadzono przez 4 lata, w związku z czym np. część danych dotyczy roku 2021 (charakterystyka społeczeństwa estońskiego), a część pochodzi z roku 2024 (liczba i narodowość osób osadzonych w zakładach karnych). Związane jest to z faktem, że konkretne części badań prowadzone były na konkretnym etapie procesu badawczego zgodnie z przyjętym planem badań.

1.1.5 Wykorzystane metody badawcze

Aby zweryfikować przyjęte hipotezy, odpowiedzieć na postawione pytania oraz zrealizować cel pracy, zastosowano **badania niereaktywne oraz badania reaktywne (tj. jakościowe)** – zgodnie z typologią badań dokonaną przez E. Babbiego w książce *Badania społeczne w praktyce*⁸.

Badania niereaktywne dzielą się na metodę analizy treści, metodę analizy istniejących danych statystycznych oraz metodę analiz historyczno-porównawczych. Postanowiono skorzystać ze wszystkich trzech metod.

Analiza treści „[...] jest badaniem zarejestrowanych ludzkich przekazów. Do form przekazu odpowiednich do takiego badania należą książki, strony www, wiersze, gazety, piosenki, obrazy, przemówienia, listy, listy elektroniczne, wiadomości na tablicach informacyjnych w Internecie, prawa i konstytucje, podobnie jak części, z których się one składają, lub złożone z nich zbiory”⁹. Uznano, że na potrzeby badania zastosowana zostanie nieprobabilistyczna metoda doboru próby – dobór celowy. W badaniach analizowane były akty prawne Estonii, publikacje naukowe, raporty instytucji państwowych i pozarządowych, oficjalne wypowiedzi przedstawicieli wybranych państw oraz informacje zamieszczane w mediach (w tym w mediach społecznościowych). Niemniej głównym źródłem informacji pozostały akty prawne oraz literatura przedmiotu.

Metoda badawcza zwana **analizą istniejących danych statystycznych** polega na korzystaniu z danych zebranych wcześniej przez innych badaczy. Niezwykle ważne w kontekście poruszanych problemów będą dane z takich instytucji jak: European Defence Agency, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) oraz estońskiego urzędu statystycznego, tj. Avaleht Statistikaamet (<https://stat.ee/et>).

⁸ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

⁹ Ibidem, s. 342.

Analizy historyczno-porównawcze to metoda badawcza, podczas której korzysta się ze źródeł historycznych. W opisywanych w niniejszej pracy badaniach planowane jest zbieranie i porównywanie aktów prawnych i innych dokumentów dotyczących obronności oraz poziomu przygotowania obronnego Estończyków na przestrzeni XX i XXI wieku. Takie dane istotne są z punktu widzenia badania motywów przyłączania się do organizacji proobronnych oraz budowania wzajemnego zaufania pomiędzy osobami cywilnymi a wojskowymi. Badania historyczne możliwe były dzięki wsparciu muzeum militarnego w Valdze (Valga Militaarteemapark-Muuseum) oraz muzeum KGB w Tartu (KGB Cells Museum – Tartu Linnaajaloo Muuseumid).

Inna metoda, którą postanowiono wykorzystać w badaniach, to **metoda badań jakościowych**. Koncentruje się ona na próbie pogłębienia wiedzy o danym zjawisku. Jedną z technik stosowanych w tej metodzie (a zarazem jedną z technik, której użycie planowane jest w badaniach opisywanych w niniejszej pracy) jest **wywiad ekspercki**, który ze względu na swoją formę uznawany jest przez część metodologów za jeden z rodzajów tzw. **jakościowych wywiadów pogłębionych**.

Wywiad ekspercki przeprowadzany jest na niewielkiej, celowo dobranej próbie badawczej. **Kwestionariusz** używany przy tej technice zawiera mniej lub bardziej ustrukturyzowaną listę pytań otwartych. „W wywiadach eksperckich pytania zadane respondentom dotyczą nie tylko faktów lub stosunku do nich, lecz także prób ich wyjaśniania i przewidywania. Przyjmuje się zarazem, że respondenci cechują się dużym dorobkiem zawodowym”¹⁰.

Respondentami w badaniach byli znawcy problematyki obronności Estonii oraz specjaliści w konkretnych dziedzinach, których zgłębienie było niezbędne dla osiągnięcia celu pracy, tj. eksperci w dziedzinie bezpieczeństwa, obronności, edukacji, prawa i organizacji pozarządowych. Na potrzeby badań ekspertami byli pracownicy Baltic Defence College oraz Tartu University.

Dla realizowania celu badań niezwykle istotne były także **jakościowe badania terenowe**, czyli **przeprowadzenie wywiadów i obserwacji w państwie, którego dotyczą badania**. Podczas badań jakościowych

¹⁰ J. Stempień, W. Rostocki, *Wywiady eksperckie i wywiady delfickie w socjologii – możliwości i konsekwencje wykorzystania. Przykłady doświadczeń badawczych*, „Przegląd Socjologiczny” 2013, nr 1, s. 90.

prowadzonych w Estonii zorganizowane zostało spotkanie z przedstawicielami organizacji społeczeństwa obywatelskiego, podczas którego poznano metody działania tych organizacji, problemy, możliwości oraz wyzwania, które zauważają w kontekście uczestniczenia w systemie obronnym Estonii. Należy w tym miejscu podkreślić, że analizując system obronny danego państwa, a w szczególności potencjał, jaki tworzą organizacje społeczne, nie wystarczy dokonanie analizy jego stanu prawnego oraz dokumentów strategicznych. Ważne jest poznanie oddolnych inicjatyw, motywów oraz poglądów i umiejętności osób, które te organizacje tworzą. Dlatego tak istotne były właśnie tzw. jakościowe badania terenowe.

Podczas jakościowych badań terenowych spotkano się z przedstawicielami harcerzy (przedstawiciel Zarządu Harcerzy Estońskich oraz drużyny dystryktu Tartu) oraz członkami Estonian Defence League (Kaitseliit). Wzięto także udział w harcerskiej grze terenowej zorganizowanej w lesie w okolicy miejscowości Elva.

Odnosząc się do wybranych metod badawczych, warto dodać, że ze względu na fakt, iż praca porusza problem przygotowań obronnych i bezpieczeństwa państwa, które to zagadnienia są niezwykle istotne dla trwania i przetrwania narodu, korzystając z metody analizy treści i analizując akty prawne, postanowiono swoją uwagę skupić nie tylko na przepisach powszechnie stosowanych, ale również spojrzeć na funkcjonujące w Estonii prawo obronne przez pryzmat wartości przezeń realizowanych. Była to jednocześnie kolejna metoda badawcza, którą się posłużono, tj. **metoda dogmatycznoprawna**. Taki wybór podyktowany był potrzebą pełnego zrozumienia prawa obowiązującego aktualnie w Estonii oraz chęcią poznania mechanizmów, dzięki którym w Estonii funkcjonuje taki, a nie inny model współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa. Jak bowiem wskazuje A. Szafrąński: „Wizja skutków społecznych jest dla prawnika dogmatyka czymś, co nie powinno znikać z jego horyzontu myślowego. Byłoby nawet niewłaściwym przystępowanie do warsztatu prawniczego bez świadomości celów, jakim prawo służy”¹¹. Dlatego właśnie postanowiono poznawać akty prawne przy użyciu **analizy dogmatycznej**, „która ze swej natury dąży do ustalenia, jakie jest prawo, jakimi pojęciami się posługuje, jak

¹¹ A. Szafrąński, *Prawo energetyczne. Wartości i instrumenty ich realizacji*, C. H. Beck, 2014, s. 4.

można je uporządkować, zmienić i ostatecznie, jak prawo to funkcjonuje w praktyce”¹².

Ważną metodą było także **modelowanie**, za pomocą którego stworzono model współpracy organizacji społecznych z systemem obronnym Estonii.

W badaniach społecznych można wyróżnić trzy typy modeli: modele opisowe (deskryptywne), modele wyjaśniające (eksplanacyjne) oraz modele predykcyjne.

Celem modeli opisowych jest „poprawne odzwierciedlenie wewnętrznej struktury danych pozwalającej na wyodrębnienie najistotniejszych regularności i zależności. Modele te pozwalają na przedstawienie struktury danych w syntetyczny sposób, umożliwiają optymalną redukcję danych (najczęściej kosztem utraconej informacji, niewyjaśnionej wariancji czy bezwładności). Modele eksplanacyjne są tworzone w celu poprawnego odzwierciedlenia zależności przyczynowych. W modelach tych dużą rolę odgrywa ocena egzogeniczności (i endogeniczności) zmiennych, wyodrębnienie zależności warunkowych oraz kontrola analizowanych relacji przyczynowo-skutkowych. Trzecie z wyodrębnionych modeli to modele predykcyjne. Mają one na celu poprawne przewidywanie przyszłych (lub nowych) obserwacji na podstawie danego modelu”¹³. W przeprowadzonych badaniach korzystano z modelowania opisowego i wyjaśniającego. Jednakże należy w tym miejscu dodać, że „specyfika modelowania zjawisk społecznych wiąże się z:

1. subiektywnym i jakościowym charakterem wskaźników wykorzystywanych w pomiarze (niemetryczny charakter pomiaru mierzonych własności),
2. deklaratywną postacią danych wynikających z odpowiedzi na pytania o opinie, postawy, nastawienia i subiektywną wiedzę badanego (problem odtworzenia intencji badanego na podstawie odpowiedzi na pozycje kwestionariusza),
3. nieobserwowalnym charakterem mierzonych cech dotyczących wiedzy, opinii, postaw czy wartości respondentów (wprowadzanie

¹² Ibidem, s. 5.

¹³ A. Sagan, *Wprowadzenie do modelowania zjawisk społecznych i przykłady zastosowań* [w:] „Statistica”, StatSoft Polska 2014.

do analizy zmiennych ukrytych wynikających z nieobserwowalnych własności i założeń teoretycznych badacza),

4. kontekstowością analizowanych zjawisk i wpływem czynników sytuacyjnych w modelowanych zjawiskach (analiza chwilowych stanów emocjonalnych i poznawczych jednostek),
5. hierarchicznością układów społecznych, wynikających z przynależności respondentów do grup społecznych, instytucji, kręgów kulturowych itp.”¹⁴.

Uznano, że zbiór wskazanych powyżej metod umożliwi przeprowadzenie kompleksowych badań, które pozwolą nie tylko na eksplorację, ale również na opis i wyjaśnienie poruszanej problematyki¹⁵, a tym samym przyczynią się do rozwoju dyscypliny nauk o bezpieczeństwie.

1.2 Kontekst badań i tło naukowe

1.2.1 Uzasadnienie podjęcia problemu badawczego

Zważywszy, że od przygotowań obronnych zależy funkcjonowanie systemu obrony państwa w sytuacji zagrożenia, problematyka ta jest niezwykle złożona i ważna dla kwestii bezpieczeństwa państwa. Trudności związane z badaniem tego obszaru niezwykle trafnie ujął W. Kitler: „[...] Obrona narodowa, jako zasadnicza dziedzina bezpieczeństwa narodowego, jest procesem dynamicznym i zmiennym, a co za tym idzie wymaga ciągłego doskonalenia i nieustannej wymiany poglądów w gronie praktyków i teoretyków problemu”¹⁶.

Należy mieć na uwadze, że we wciąż zmieniającym się środowisku bezpieczeństwa istotne jest odpowiednie przygotowanie wszystkich elementów systemu obronnego państwa, gdyż pomijając którąkolwiek część tego systemu, system obronny nie będzie w pełni wykorzystywał swojego potencjału.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Czyt. więcej: E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

¹⁶ W. Kitler, *Podstawy teoretyczne przygotowań obronnych państwa w kontekście potrzeb i zadań obronnych*, [w:] (red.) M. Kuliczkowski, *Przygotowania obronne w systemie obronnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, „Zeszyt Problemowy” 2011, nr 1(65), Warszawa 2011, s. 9.

Zgodnie z Koncepcją strategiczną NATO przyjętą przez przedstawicieli państw-członków Sojuszu w kwietniu 1999 r.: „Dla powodzenia operacji realizowanych przez NATO ogromne znaczenie mają również związki między siłami Sojuszu i lokalnymi władzami cywilnymi (zarówno rządowymi, jak i pozarządowymi)”¹⁷.

Potrzebę włączania organizacji pozarządowych (społeczeństwa) w system obronny państwa dostrzegło nie tylko NATO, ale także inne organizacje międzynarodowe. Organizacja Narodów Zjednoczonych (której celem istnienia jest, zgodnie z preambułą Karty Narodów Zjednoczonych, m.in. zapobieganie wojnie, poprawa warunków życia w większej wolności oraz stworzenie warunków umożliwiających utrzymanie sprawiedliwości¹⁸) utrzymuje formalne stosunki z blisko 3000 organizacji pozarządowych¹⁹.

Należy również pamiętać, że wojna jest z definicji zjawiskiem społeczno-politycznym²⁰ i społeczeństwo zawsze w jakimś stopniu w niej uczestniczy, czy to w sposób aktywny (np. wsparcie militarne), czy bierny (np. ukrywanie się, próba przetrwania). Według szacunków ponad 90% ofiar nowych wojen to nie personel wojskowy, ale cywile²¹. Jednakże literatura dotycząca wojny skupiona jest zwykle na środowisku militarnym, traktując osoby cywilne jako dodatkową, ewentualną wartość lub po prostu grupę, której należy pomagać, a nie jako ogromny potencjał, który nie tylko można, ale wręcz należy wykorzystać w celu zapewnienia państwu i jego obywatelom odpowiedniego stopnia bezpieczeństwa

Patrzac zaś na praktykę, prawdopodobnie żaden inny niedawny konflikt nie uwypuklił tak mocno roli, jaką ludność cywilna może odegrać w nowych wojnach, jak rosyjska inwazja na Ukrainę. Spontaniczne wsparcie krajowej i zagranicznej ludności znacznie przekroczyło to, co można by uznać za działania paramilitarne – w kilku pierwszych tygodniach wojny sprzymierzeńcy Ukrainy dostarczyli wsparcie medyczne, logistyczne i technologiczne, w tym zapewnili doradztwo w kwestii OSINT²² i po-

¹⁷ Koncepcja strategiczna NATO przyjęta przez przedstawicieli państw-członków Sojuszu w kwietniu 1999 r., pkt 60.

¹⁸ Preambuła Karty Narodów Zjednoczonych 1945 r.

¹⁹ <http://www.unic.un.org.pl/ngo/> [dostęp: 20.12.2020].

²⁰ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008, s. 158.

²¹ Ł. Kominek, *Koncepcja „nowych wojen” według Mary Kaldor – słuszne przewidywania, czy medialny kicz?* [w:] W. Śmialek, K. Śmialek, *Ewolucja wojen: wielość uwarunkowań*, WAT, Warszawa 2019.

²² Ł. Kominek, U. Staskiewicz, M. Maciąg, *Russia-Ukraine. War? New War? Old War?*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2022, vol. 26, nr 4, WAT.

moc w zakresie łączności²³. Walczącą Ukrainę wspierano także poprzez dokonywanie licznych cyberataków na Federację Rosyjską²⁴.

O pomoc dla swojego kraju Ukraina zabiegała w tradycyjny sposób poprzez spotkania na forach międzynarodowych i liczne negocjacje. Jednak masowe inicjatywy oddolne osób cywilnych nie pozostały bez wpływu na działalność państw europejskich wobec zaatakowanej Ukrainy, pomimo że nie jest ona członkiem Unii Europejskiej ani NATO. Presja społeczna spowodowała także ruchy międzynarodowych korporacji, w tym wycofanie się wielu marek z rynku rosyjskiego (np. marka Louis Vuitton koncernu LVMH, marka Reserved koncernu LPP oraz marka Zara koncernu Inditex) oraz ograniczenie wielu usług (Airbnb — wstrzymał świadczenie usług w Rosji, DHL — zawiesiło dostawy na terenie Rosji, OnlyFans — portal blokuje konta użytkowników i użytkowników z Rosji i Białorusi)²⁵.

Kolejnym impulsem do rozpoczęcia badań była lektura publikacji na temat tego, jak pod koniec XX wieku zmieniały się sposoby prowadzenia wojny. Wśród wielu książek warto wskazać:

- Kaldor Mary, *New and Old Wars. Organised violence in a global era*²⁶,
- Münkler Herfried, *The New Wars*²⁷,
- D. Jordan, J. D. Kiras, D. J. Lonsdale, I. Speller, Ch. Tuck, C. D. Walton, *Understanding Modern Warfare*²⁸.

Prace te sugerują, że wiele zmian zachodzących w świecie na przełomie XX i XXI wieku (szczególnie zmiany technologiczne i społeczne) wpłynęło również na współczesne konflikty, skutkując pojawieniem się nowych, nieznanych wcześniej koncepcji i skłaniając do refleksji nad kształtem współczesnych wojen oraz systemów obronnych państw.

²³ <https://www.reuters.com/world/starlink-helped-restore-energy-communications-infrastructure-parts-ukraine-2022-10-12/#:~:text=SpaceX's%20Starlink%20services%20helped%20restore%20energy> [dostęp: 08.10.2024].

²⁴ <https://cyberdefence24.pl/cyberbezpieczenstwo/hakowanie-rosji-niespotykana-do-tej-pory-skala> [dostęp: 08.10.2024].

²⁵ <https://businessinsider.com.pl/biznes/wojna-rosja-ukraina-tutaj-rosjanie-nie-zrobia-zakupow-lista-sklepow/ncc3p0e#:~:text=OnlyFans%20E2%80%94%20portal%20blokuje%20konta%20u%C5%BCytkowniczek> [dostęp: 08.10.2024].

²⁶ Mary Kaldor, *New and Old Wars. Organised violence in a global era*, 3rd Edition, Polity Press 2012.

²⁷ Herfried Münkler, *The New Wars*, Oxford, Polity Press, 2005.

²⁸ D. Jordan, J. D. Kiras, D. J. Lonsdale, I. Speller, Ch. Tuck, C. D. Walton, *Understanding Modern Warfare, Second edition*, Cambridge University Press, 4th printing 2019.

Podsumowując, zmiany w sposobie prowadzenia wojny, rosnąca rola społeczeństwa obywatelskiego oraz brak dogłębnych badań przedmiotowej problematyki skłoniły Autorkę do rozpoczęcia swoich dociekań.

1.2.2 Uzasadnienie nowatorskiego charakteru badań

Dokonując przeglądu literatury przedmiotu poświęconej przygotowaniom obronnym, można dojść do wniosku, że dotyczą one głównie rządów i wyspecjalizowanych służb (Siły Zbrojne lub służby mundurowe działające w obszarze bezpieczeństwa publicznego – Policja, Państwowa Straż Pożarna).

Istnieją oczywiście liczne publikacje na temat współpracy cywilno-wojskowej oraz wartościowa literatura badająca ten aspekt w szerszym kontekście związanym z działaniami wojennymi (np. *Armed Forces, Soldiers and Civil-Military Relations. Essays in Honor of Jürgen Kuhlmann*²⁹), tj. koncentrując się na CIMIC, którego celem jest wsparcie realizacji operacji wojskowych, które są już w toku. Niewiele jest jednak badań koncentrujących się na szerszej koncepcji interakcji cywilno-wojskowych, która obejmuje również okres przygotowań do operacji wojskowych, w tym do obrony własnego terytorium.

Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że wiele państw w regionie włącza do swojego systemu obronnego organizacje społeczne i stanowią one coraz istotniejszy element tego systemu, dostrzeżony również przez całą Unię Europejską, czego wyrazem jest chociażby najnowsza unijna strategia gotowości mająca na celu zapobieganie pojawiającym się zagrożeniom i kryzysom oraz reagowanie na nie. W ramach tej strategii zwrócono uwagę, że współpraca z organizacjami społeczeństwa obywatelskiego jest ważna w kontekście zwiększania odporności i wytrzymałości społeczeństw na współczesne zagrożenia³⁰.

W strategii unijnej położono nacisk na: „**zintegrowane podejście uwzględniające wszystkie zagrożenia, podejście uwzględniające całą administrację rządową**, tj. wszystkie odpowiednie podmioty na wszystkich poziomach sprawowania rządów (lokalnym, regionalnym,

²⁹ G. Kümmel, G. Caforio, Ch. Dandeker (red.), *Armed Forces, Soldiers and Civil-Military Relations, Essays in Honor of Jürgen Kuhlmann*, Springer Nature, 2009.

³⁰ EU Preparedness Union Strategy; Joint Communication To The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions.

krajowym i unijnym) oraz **podejście uwzględniające całe społeczeństwo**, tj. obywateli, społeczności lokalne i społeczeństwo obywatelskie, przedsiębiorstwa i partnerów społecznych, a także społeczności naukowe i akademickie”³¹. Zwrócono ponadto uwagę, że „po pierwsze, musimy lepiej zrozumieć, jak przygotować się na wzajemnie powiązane ryzyko i zagrożenia, przed którymi stoi dziś Europa, a w przyszłości wymaga to skoordynowanego podejścia do gotowości, przejścia od reaktywnego do proaktywnego zarządzania kryzysowego i zapewnienia kultury odporności w całym społeczeństwie”³².

W odpowiedzi zatem na potrzeby i w poszukiwaniu odpowiedzi na aktualne pytania, Autorka postanowiła przeprowadzić przedmiotowe pogłębione badania.

Patrząc na kwestię współpracy organizacji społecznych z państwem z perspektywy rozwoju nauk, neoliberalna teoria złożonych współzależności w systemie międzynarodowym, sformułowana przez Roberta Keohane’a i Josepha Nye’a w późnych latach 70. zakłada istnienie wielu aktorów, w tym niepaństwowych. Istnieją między nimi złożone współzależności, często prowadzące do konfliktów i rywalizacji, ale także otwierające nowe możliwości współpracy zwiększające zdolności do osiągnięcia celów³³.

W kolejnych latach rozwinęła się szkoła kopenhaska³⁴, rozszerzająca kwestie bezpieczeństwa państwa na kwestie pozamilitarne. Wcześniej bezpieczeństwo obywateli było utożsamiane z bezpieczeństwem państwowym i militarnym. Szkoła kopenhaska pokazała jednak, że grupy społeczeństwa obywatelskiego, organizacje, a nawet jednostki, stanowią ważną część systemów bezpieczeństwa. Szkoła kopenhaska stała również na stanowisku, że bezpieczeństwa państwa nie można oddzielić od bezpieczeństwa społecznego. Niewiele jest jednak kompleksowych badań na temat współpracy między organizacjami społeczeństwa obywatelskiego a systemami obronnymi państw. Brak również rozwiązań pozwalających

³¹ Komunikat prasowy Komisji Europejskiej z dnia 26.03.2025, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_25_856 [dostęp: 06.04.2025].

³² Komunikat prasowy Komisji Europejskiej z dnia 26.03.2025, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_25_856 [dostęp: 06.04.2025].

³³ R. O. Keohane, J. S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Little, Brown & Co, Boston 1977.

³⁴ B. Buzan, *People, States and Fear The National Security Problem in International Relations*, Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1983.

na jej bezpieczne prowadzenie i zapobieganie przekształcaniu się jej w rywalizację. Należy bowiem wziąć pod uwagę fakt, że niektóre organizacje mogą być finansowane i kierowane przez obce/wrogie państwa (kwestie „political warfare”³⁵). W związku z tym pojawia się kolejne pytanie – jak kontrolować takie organizacje, aby zapobiec sabotażowi/zakłóceniu systemu obronnego?

Wraz ze zmieniającym się charakterem działań wojennych, rządy muszą reagować na zagrożenia hybrydowe i cybernetyczne, dezinformację oraz próby podważenia psychologicznej odporności społeczeństwa. Dlatego, zważywszy na istotność problemu oraz lukę naukową, Autorka zdecydowała się na zgłębienie tej kwestii w swoich badaniach.

1.2.3 Znaczenie podjętych badań dla rozwoju dziedziny naukowej

Praca może być wstępem do podjęcia problematyki ogólnoswiatowej, problematyki, która stosunkowo niedawno została dostrzeżona przez badaczy obronności państwa, a mianowicie kwestii współpracy czy nawet zintegrowania organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym. Dotychczas bowiem skupiano się na analizowaniu militarnej części systemu obronnego przy jednoczesnym braku naukowych opracowań w obszarze współpracy NGO (oraz innych ochotniczych organizacji społecznych) z systemem obronnym państwa oraz kompleksowego opracowania rozwiązań prawno-organizacyjnych takiej współpracy.

W niniejszej pracy analizowano model estońskiego systemu obronnego w kontekście współpracy części militarnej z organizacjami społecznymi. Model z definicji jest czymś uniwersalnym, dlatego wynik tych badań ma znaczenie szersze niż krajowe. Starano się znaleźć rozwiązania, które mogłyby stanowić wzór dla stworzenia modelu regionalnego, lub nawet szerszego, być może modelu dla państw zrzeszonych w ramach NATO. Należy bowiem podkreślić, „że gama współczesnych wyzwań i zagrożeń, ich złożoność i nieprzewidywalność, sprawiają, iż konieczne jest nowe, elastyczne i zintegrowane podejście holistyczne. Współczesny świat wymaga od NATO budowy strukturalnych stosunków z całym szeregiem podmiotów cywilnych. Obejmuje to nie tylko inne główne organizacje międzynarodowe, takie jak ONZ i Unia Europejska, ale także organizacje

³⁵ F. R. Barnett, C. Lord. (red.), *Political warfare and psychological operations: rethinking the US approach*, National Defense University Press in cooperation with National Strategy Information Center, Inc., 1989.

pozarządowe oraz sektor prywatny, na przykład branżę energetyczną czy informatyczną”³⁶.

Praca dotyczy również problematyki nowej wojny, a jej celem było wypracowanie założeń teoretycznych dla koncepcji współpracy organizacji pozarządowych z systemem obronnym państwa w kontekście teorii nowej wojny oraz RMA.

W tym miejscu warto również zauważyć, że dziedzina nauki (nauki społeczne) w dużej mierze koncentruje się na społeczeństwie i jego możliwościach, a podjęty temat porusza kwestię roli społeczeństwa w systemie obronnym państwa. Należy zauważyć, że to społeczeństwo (a nie państwo) tworzy organizacje społeczeństwa obywatelskiego, w tym organizacje pozarządowe. Organizacje te są ważnym elementem życia społecznego i politycznego, stąd też określa się je mianem „trzeciego sektora”, w odróżnieniu od sektora publicznego i korporacyjnego.

Należy również pamiętać, że wojna jest zjawiskiem społecznym, jest wręcz ekstremalnym zjawiskiem społecznym, podczas którego normy wpajane w procesie socjalizacji zostają nie tyle odwrócone, ile przekształcone, a to co było złe („nie zabijaj”) zamienia się w zachowanie pożądane („zabij lub zgiń”, „zabij, żeby się bronić”, „zabij, żeby bronić Ojczyznę”). Jak wskazał M. Adamkiewicz w swoich rozważaniach na temat wojny jako zjawiska społecznego: „Wojna jest możliwie najszerszym urzeczywistnieniem problemu niebezpieczeństwa, jej celem bowiem jest rozsiewanie trwogi, która służy manifestacji konfliktu prowadzącego do zaplanowanego konsekwentnego zabijania ludzi. [...] wojna jest tożsama ze skrajnym niebezpieczeństwem zgodnie z przekonaniem, że walka orężna jest skutecznym instrumentem niweczenia ludzi wbrew ich woli, a zmilitaryzowana napastliwość jest źródłem polityki lub jej efektem. [...] Tak więc w imię bezpieczeństwa tworzy się stan szczególnie zorganizowanej struktury społecznej nastawionej na ochronę populacji, terytoriów czy zasobów. Zrodzony z tego mechanizm asekuracji społecznie ustalonych priorytetów odnosi się zarówno do konstruktywnego tworzenia warunków obrony własnego dobra, jak i planowanego bądź spontanicznego przeciwstawiania się różnorodnym zagrożeniom militarnym oraz pozamilitarnym, pojawiającym się wewnątrz lub pochodzącym z zewnątrz jakiegoś środowiska ludzkiego. Osadzona na tym gruncie troska rodzi

³⁶ R. Czulda, R. Łoś, J. Reginia-Zacharski (red.), *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*, Warszawa-Łódź 2013, s. 16.

więc nie tylko potrzebę zabezpieczenia preferencji wspólnotowych, ale także ustala wartość wszelkich przedsięwzięć służących owej zapobiegliwości. Dlatego w społecznościach ustabilizowanych i właściwie zorganizowanych, ale przede wszystkim w zdeterminowanych, celem systemu bezpieczeństwa może być ryzyko podejmowane z racji spodziewanych korzyści lub niespodziewanych perturbacji grożących istnieniu wspólnot. Paradoksalnie w tych okolicznościach ryzyko może służyć stabilizacji organizacji relacji społecznych prowadzących do stworzenia w perspektywie wolnego od zakłóceń bytu społecznego. W skrajnych i nieodosobnionych przypadkach społeczeństwo sięga po wojnę dla obrony populacji oraz jej otoczenia ekonomicznego, geograficznego czy kulturowego albo z powodów politycznych. Przeto z potrzeby bezpieczeństwa wywodzi się militaryzacja stosunków społecznych, która dodatkowo sprzyja długofalowym korzyściom, np. terytorialnym czy gospodarczym, bądź zapewnia trwałość istnienia jakiejś wspólnoty mającej obawy lub roszczenia”³⁷.

Podsumowując, wyniki badań mogą stanowić solidny fundament dla kolejnych analiz oraz stworzyć uniwersalne praktyki dla modeli regionalnych. Wyniki te mają charakter rozwojowy dla całej dziedziny nauk społecznych.

1.2.4 Dotychczasowy stan wiedzy i badania pilotażowe

Współczesny świat, a wraz z nim zagrożenia, jakim muszą przeciwstawić się państwa, charakteryzują się innymi cechami niż rzeczywistość sprzed tysiąca, pięciuset, czy nawet sprzed pięćdziesięciu lat. Inaczej wygląda też dziś wojna (oprócz wojny w ujęciu klasycznym – clausewitzowskim, coraz częściej występuje tak zwana „nowa wojna”³⁸ czy wojna w cyberprzestrzeni) i inaczej rozumiana jest obronność, która dawniej kojarzona była jedynie z przygotowaniem militarnym państwa do odparcia ataków wroga na lądzie, morzu i z powietrza („war is an armed conflict”; „war is a conflict carried on by force of arms, as between nations or between parties within a nation; warfare, as by land, sea, or air”³⁹).

³⁷ M. Adamkiewicz, hasło: WOJNA JAKO ZJAWISKO SPOŁECZNE, [w:] J. Itrich-Drabarek, A. Misiuk, Sz. Mitkow, P. Bryczek-Wróbel (red.), *Encyklopedia bezpieczeństwa narodowego WAT*, WAT, Warszawa 2023.

³⁸ M. Kaldor, *New and Old Wars: Organize Violence in a Global Era*, Polity Press, Cambridge 2001, s. 99.

³⁹ War, <https://www.dictionary.com/browse/war> [dostęp: 25.08.2024].

W dzisiejszych czasach *obrona narodowa* (ang. *national defense*), definiovana jest przez *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* jako „działalność mająca na celu odpowiednie przygotowanie i wykorzystanie sił i środków będących do dyspozycji państwa dla przeciwdziałania wszelkiego rodzaju zagrożeniom zewnętrznym i wewnętrznym godzącym w interes narodowy”⁴⁰. Jak wskazał W. Kitler: „Działalność obronna państwa (obrona narodowa), jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego, stanowi sumę wszystkich cywilnych i wojskowych przedsięwzięć, z pośrednim i bezpośrednim użyciem siły militarnej włącznie, mających na celu przeciwstawienie się groźbie lub faktycznemu użyciu przemocy zbrojnej (agresji) przez innego uczestnika stosunków międzynarodowych. Obejmuje ona takie sytuacje, jak: obrona dyplomatyczna, obrona militarna i obrona niemilitarna, obejmująca przedsięwzięcia niezbędne do zabezpieczenia potrzeb walki zbrojnej (obrona w dziedzinie gospodarczej, finansowej, infrastruktury, budownictwa, zdrowia, rolnictwa, łączności, transportu, w cyberprzestrzeni i inne)”⁴¹.

Widoczne zmiany w postrzeganiu tych pojęć zaczęły pojawiać się po I wojnie światowej, kiedy to skutki działań wojennych przeniosły się poza linię frontu i zaczęły istotnie wpływać na wszystkie dziedziny życia obywateli. To właśnie pod koniec I wojny światowej powstały organizacje, których celem było szkolenie ludności w zakresie obrony (indywidualnej ochrony przed gazami bojowymi) oraz wsparcie państwa w działalności obserwacyjno-meldunkowej⁴².

Eksperci w dziedzinie bezpieczeństwa i obronności już dawno dostrzegli, że potencjał militarny to tylko część potencjału obronnego, a dla zapewnienia odpowiednio wysokiego poziomu bezpieczeństwa państwa ważne jest także odpowiednie przygotowanie obronne przedsiębiorców, administracji i społeczeństwa (w tym organizacji pozarządowych i innych organizacji społeczeństwa obywatelskiego.)⁴³.

⁴⁰ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Akademia Obrony Narodowej Wydział Strategiczno-Obronny, Warszawa 2008.

⁴¹ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, Warszawa 2020, s. 201.

⁴² M. Kucharski, *Edukacja obronna społeczeństw państw zachodnich i Europy środkowo-wschodniej*, [w:] M. Kucharski (red.), *Edukacja obronna Polska i świat*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź 2003, s. 159.

⁴³ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, Warszawa 2020.

Różne państwa w różny sposób podchodzą do kwestii przygotowań obronnych. Niektóre w głównej mierze inwestują w nowoczesne uzbrojenie, na co nie stać państw biedniejszych; część państw zdecydowała się na utrzymywanie tylko armii zawodowej, podczas gdy inne państwa poprzez obowiązkową powszechną służbę wojskową starają się przygotować obronnie jak największą część swojego społeczeństwa. Różnice pojawiają się także podczas analizowania oddolnych inicjatyw obronnych. Są państwa wspierające i popierające powstawanie proobronnych organizacji pozarządowych oraz państwa, które wolą same koordynować proces edukacji obronnej, szkoląc obywateli w instytucjach tworzonych i kontrolowanych przez państwo.

Przykładem państwa, w którym pozarządowe organizacje proobronne odgrywają szczególną rolę, jest Szwecja: na 9 mln obywateli 600 000 zrzeszonych jest w 24 organizacjach obronnych, a 100 000 należy do Ochotniczych Oddziałów Obrony Kraju⁴⁴. Jako przykłady szwedzkich organizacji, które odgrywają szczególną rolę w obronności państwa (współpracują także ze szwedzką Gwardią Krajową), można wskazać:

- Riksförbundet Sveriges Lottakarer (Stowarzyszenie Szwedzkich Wollontariuszek Ruchu Lotta) – w tej organizacji członkinie otrzymują przeszkolenie medyczne, z obsługi broni strzeleckiej, a także z obrony przed bronią masowego rażenia;
- Frivilliga radioorganisationen (Ochotnicza Organizacja Radiowa) – członkowie tej organizacji przechodzą szkolenie teleinformatyczne, przygotowując się do wykonywania zadań związanych z organizacją łączności radiowej i połączeń telefonicznych;
- Frivilliga Flygkaren (Ochotniczy Korpus Powietrzny) – zadaniem jego członków jest zdobycie umiejętności potrzebnych do wykonania rozpoznania i transportu powietrznego.

Przystępując do badań estońskiego modelu współpracy organizacji społeczeństwa obywatelskiego z systemem obronnym państwa, Autorka zdecydowała się na przeprowadzenie badań pilotażowych na Litwie i Łotwie. Odbyla także staż naukowy (w formie hybrydowej) w Klaipėda University, podczas którego konsultowała wszelkie niejasności. Zgodnie z wynikami:

⁴⁴ A. Józefiak, *Szwedzkie ochotnicze organizacje obronne. Informator Oddziału Współpracy ze Społeczeństwem*, Ministerstwo Obrony Narodowej. Departament Społeczno-Wychowawczy, Warszawa 1999, s. 41–42.

Łotwa, podobnie jak Polska, mierzy się ostatnio z działaniami Białorusi, które, tak samo jak cyberataki, są nowym typem zagrożeń pojawiających się w wojnach XXI wieku. Polityka obronna tego państwa i podejście jego rządu do kwestii współpracy NGO z systemem obronnym państwa są niewątpliwie interesujące z punktu widzenia badacza z Polski.

Na Łotwie dostrzeżono istotną rolę społeczeństwa w systemie obronnym państwa już na poziomie dokumentów strategicznych sprzed prawie 10 lat – w *Koncepcji obrony narodowej na lata 2016–2020*⁴⁵. Aktualnie łotewska strategia obronna kładzie nacisk na promowanie kultury gotowości, edukację proobronną, działalność młodzieżowej sekcji obrony terytorialnej, edukację medialną (obrona psychologiczna, walka z dezinformacją) oraz indywidualne przygotowanie obywateli na czas wojny, w tym obronę przed atakami w cyberprzestrzeni⁴⁶.

W najnowszym dokumencie, jakim jest *Koncepcja obrony narodowej z 2020 roku*⁴⁷, wskazano istotną rolę organizacji Jaunsardzes w całym systemie edukacji obronnej społeczeństwa. Organizacja ta zajmuje się kształceniem młodzieży w zakresie obrony narodowej, podnoszeniem świadomości obywatelskiej, zwiększaniem poziomu sprawności fizycznej i popularyzowaniem służby wojskowej⁴⁸. Nadzór nad Jaunsardzes sprawuje Jaunsardzec Centrs⁴⁹ (organizacja podlegająca Ministrowi Obrony Narodowej Republiki Łotewskiej).

W polityce bezpieczeństwa Łotwa realizuje koncepcję obrony powszechnej, której elementami są: cywilne wsparcie dla sił zbrojnych, zabezpieczenie funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki oraz ciągłości rządu w sytuacjach kryzysowych, koordynacja działań instytucji publicznych na szczeblu centralnym i lokalnym, system rezerw kryzysowych, współpraca z sektorem prywatnym i organizacjami pozarządowymi, obrona

⁴⁵ VALSTS AIZSARDZĪBAS KONCEPCIJA, Rīga, 2016, https://www.mod.gov.lv/sites/mod/files/document/VAK_2016_2020.pdf [dostęp: 07.10.2024].

⁴⁶ P. Szymański, *Nowa strategia obronna Łotwy: priorytetem obrona powszechna*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-02/nowa-strategia-obronna-lotwy-priorytetem-obrona-powszechna> [dostęp: 06.06.2021].

⁴⁷ Valsts Aizsardzības Koncepcija, <https://likumi.lv/ta/id/317591-par-valsts-aizsardzibas-koncepcijas-apstiprinasanu> [dostęp: 12.07.2024].

⁴⁸ <https://enciklopedija.lv/skirklis/31494-jaunsardze> [dostęp: 12.07.2024].

⁴⁹ <https://jc.gov.lv/lv/sakums#:~:text=Jaunsardzes%20centra%20himna.%20Jaunsardzes%20centra%20himna> [dostęp: 12.07.2024].

cywilna i odporność psychologiczna społeczeństwa⁵⁰. Łotewski rząd zapowiedział także prace nad zwiększeniem zaangażowania społecznego w obronę⁵¹.

Na Litwie funkcjonuje model obrony oparty na obronie totalnej. Najważniejszym aktem prawnym regulującym tę kwestię jest Konstytucja Republiki Litewskiej⁵², gdzie w art. 139 ust. 1 widnieje zapis, że prawem i obowiązkiem każdego obywatela Republiki Litewskiej jest obrona państwa litewskiego przed zagranicznym atakiem zbrojnym.

Kolejnym aktem prawnym jest Ustawa o podstawach bezpieczeństwa narodowego⁵³, zgodnie z którą obrona w Republice Litewskiej oparta jest właśnie na powszechnej obowiązkowej służbie wojskowej. Ustawa o podstawach bezpieczeństwa narodowego wymaga także od obywateli gotowości do powszechnego oporu (zbrojnego i nieuzbrojonego) oraz do obrony cywilnej i współpracy z wojskiem. Państwo zaś zobligowane jest do współpracy z sojusznikami (w szczególności z członkami NATO), a także do korzystania z potencjału krajowych instytucji naukowo-badawczych i przedsiębiorstw⁵⁴.

Litwa, podobnie jak Estonia, od kilku lat reorganizuje swoją politykę bezpieczeństwa i obrony, co widoczne jest chociażby podczas analizowania wydatków na cele militarne. Analizie poddano wydatki z lat 1993–2022. Zabrane dane zamieszczono w tabeli poniżej.

Tabela 1. Wydatki Republiki Litewskiej na cele militarne w latach 1993–2022

Rok	1993	2003	2004	2005	2013	2015	2017	2020	2021	2022
% PKB	0,8	1,1	1,2	1,2	0,8	1,1	1,7	2,1	2,0	2,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: SIPRI, EDA Defence Data

⁵⁰ P. Szymański, *Nowa strategia obronna Łotwy: priorytetem obrona powszechna*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-02/nowa-strategia-obronna-lotwy-priorytetem-obrona-powszechna> [dostęp: 06.06.2024].

⁵¹ K. Raś, *Adaptacja polityki bezpieczeństwa państw bałtyckich*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, https://pism.pl/publications/Baltic_States_Adjust_Their_Security_Policy_ [dostęp: 06.06.2024].

⁵² Konstytucja Republiki Litewskiej (Lietuvos Respublikos Konstitucijos). Pobrane z: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>.

⁵³ Ustawa o podstawach bezpieczeństwa narodowego (Lietuvos Respublikos Nacionalinio Saugumo Pagrindų Įstatymas), Suvestinė redakcija nuo 2014-10-29 iki 2016-08-31 Įstatymas paskelbtas: Žin. 1997, Nr. 2–16, i. k. 0961010ISTA0VIII-49. Pobrane z: <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.A0BAB27D768C/KhGwjCyaJ>

⁵⁴ Ustawa o podstawach bezpieczeństwa narodowego (Lietuvos Respublikos Nacionalinio Saugumo Pagrindų Įstatymas), rozdział 7.

Celem skomentowania wyników zamieszczonych w tabeli należy wspomnieć, że Litwa dołączyła do NATO w roku 2004 (w tym samym czasie, co Łotwa, Estonia, Bułgaria, Rumunia, Słowenia i Słowacja). W roku 2014 miała miejsce aneksja Krymu przez Rosję, a w roku 2022 Federacja Rosyjska rozpoczęła zmasowany atak na teren całej Ukrainy. Wydarzenia te miały wpływ na politykę obronną Republiki Litewskiej, co jest widoczne w zamieszczonej tabeli.

Zmianę polityki obronnej widać także podczas analizy dokumentów strategicznych: w przyjętej w 2017 roku Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Litewskiej⁵⁵ (dalej: Strategia 2017) zdecydowano, że kraj będzie zwiększać wydatki na cele militarne w ten sposób, aby najpóźniej do 2018 r. wydatki te wynosiły minimum 2% produktu krajowego brutto⁵⁶. Jak wskazują dane z tabeli powyżej, cel ten został osiągnięty.

Inne cele, które wykazano w Strategii 2017, to ogólne wzmocnienie krajowych zdolności obronnych m.in. poprzez zwiększenie zdolności Litewskich Sił Zbrojnych do zapewnienia, wraz z sojusznikami, wiarygodnego środka odstraszającego⁵⁷, zwiększenie liczebności wojska⁵⁸ i poprawa siły bojowej armii⁵⁹. W Strategii 2017 podkreślono także rolę współpracy międzynarodowej w ramach takich organizacji jak NATO, ONZ, UE oraz CBSS (organizacji międzynarodowej funkcjonującej jako polityczne forum regionalnej współpracy międzyrządowej, której główne działania opierają się na trzech długofalowych priorytetach: zrównoważony region dobrobytu, tożsamość regionalna oraz bezpieczny region⁶⁰).

Poza siłami zbrojnymi, istotną rolę w obronie narodowej Republiki Litewskiej odgrywają organizacje proobronne, których zadaniem jest podwyższanie umiejętności obronnych społeczeństwa, a także promowanie postaw patriotycznych i proobronnych wśród młodzieży. Z roku na rok współpraca pomiędzy rządem a organizacjami proobronnymi jest coraz

⁵⁵ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Litewskiej (Nacionalinio Saugumo Strategija), 2017. Pobrane z: <https://kam.lt/download/57455/2017-nacsaugustrategijalt.pdf>.

⁵⁶ Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Republiki Litewskiej (Nacionalinio Saugumo Strategija), 2017, pkt 18.1.1.

⁵⁷ Ibidem, pkt 18.1.

⁵⁸ Ibidem, pkt 18.1.4.

⁵⁹ Ibidem, pkt 18.1.2.

⁶⁰ Rada Państw Morza Bałtyckiego, The Council of the Baltic Sea States: www.cbss.org

intensywniejsza, już w 2016 r. MON współfinansowało 38 inicjatyw organizacji społecznych związanych z edukacją obronną, a także zorganizowało ponad 200 spotkań dla organizacji społecznych, urzędników państwowych i samorządowych, instytucji naukowo-edukacyjnych oraz dla przedstawicieli biznesu⁶¹.

Największą organizacją proobronną na Litwie jest Ochotnicza Służba Ochrony Kraju (Krašto Apsaugos Savanorių Pajėgos – KASP), powstała w 1991 roku⁶² na wzorcu organizacyjnym Gwardii Narodowej Stanów Zjednoczonych, a w zakresie celów i zadań na obronie terytorialnej Danii⁶³. KASP jest organizacją społeczeństwa obywatelskiego, jednak nie jest to organizacja pozarządowa – podlega bowiem Ministrowi Obrony Narodowej i jest częścią Sił Obronnych Litwy, a od 2003 roku jest również finansowana z budżetu Ministerstwa Ochrony Kraju (MOK)⁶⁴. Liczebność KASP to aktualnie około 4500 osób⁶⁵.

Najważniejsze zadania obronne przypisane do Krašto Apsaugos Savanorių Pajėgos to:

- uczestnictwo w ochronie głównych obiektów państwowych, w tym infrastruktury gospodarczej i przemysłowej;
- uczestnictwo w zabezpieczaniu systemu mobilizacyjnego kraju;
- szkolenie rezerwistów;
- organizowanie i zabezpieczenie poboru do wojska;
- organizowanie imprez, eventów wojskowych;
- pomoc w likwidacji skutków awarii i klęsk żywiołowych;
- wspomaganie Służby Ochrony Granicy Państwowej;
- wsparcie Policji w zakresie utrzymywania porządku w czasie imprez sportowych i kulturalnych;

⁶¹ Lithuanian Defence System: Facts and Trends, 2017, s. 15. Pobrane z: http://kam.lt/en/defence_policy_1053/important_documents/lithuanian_defence_system_facts_and_trends.html. [dostęp: 10.10.2024]

⁶² kariuomene.kam.lt

⁶³ Kucharski, M., *Edukacja obronna społeczeństw państw zachodnich i Europy środkowo-wschodniej*, [w:] M. Kucharski (red.), *Edukacja obronna Polska i świat*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź 2003, s. 228.

⁶⁴ Ibidem, s. 228.

⁶⁵ J. Dvorak, U. Staśkiewicz, *The Significance of Scouting in Contemporary Society: A Defence Perspective from the Baltic States*, „Romanian Journal of European Affairs” 2023, Vol. 23 No. 2, s. 26–48.

- szkolenie w zakresie organizacji i prowadzenia działań partyzanckich oraz innych form oporu na wypadek utraty niepodległości⁶⁶.

Kolejną społeczną organizacją litewską działającą w tym obszarze jest Związek Strzelców Litewskich⁶⁷, zwany także Związkiem Szaulisów. Grupa ta powstała w 1919 roku jako sekcja strzelecka Litewskiego Związku Sportowego, jednak została ona zlikwidowana w 1940 roku przez okupanta sowieckiego. Udało się reaktywować ją w 1990 roku i funkcjonuje aż do dziś, zajmując się szkoleniem obronnym (np. z zakresu działań nieregularnych) i wychowaniem patriotyczno-obywatelskim dorosłych i młodzieży od 12. roku życia⁶⁸. Republika Litewska wspiera i współfinansuje działania tej organizacji: dla przykładu budżet Związku Strzelców Litewskich wzrósł dwukrotnie w okresie od 2014 do 2016 roku⁶⁹.

Podsumowując, Republika Litewska to małe państwo, które zajmuje powierzchnię 65 300 km² (dla porównania powierzchnia USA to 9 834 000 km²). Ze względu na swoją specyfikę obrona narodowa Litwy opiera się na systemie obrony totalnej, który polega na włączaniu do systemu obronnego swoich obywateli oraz organizacje proobronne. Ważną częścią systemu obronnego jest też współpraca międzynarodowa oraz sojusze: Litwa jest członkiem NATO, współpracowała też z USA na misji w Iraku⁷⁰, a od czasu kryzysu na granicy białoruskiej intensyfikuje współpracę przygraniczną z Polską. Dla Polski i Litwy białoruskie próby zaognienia kryzysu migracyjnego stały się bowiem wyzwaniem dla bezpieczeństwa narodowego. Tylko w 2022 roku funkcjonariusze Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej zatrzymali 505 organizatorów i pomocników nielegalnego przekraczania granicy. 306 z nich zatrzymano na polskim, a 145 na litewskim odcinku granicy⁷¹. Zgodnie ze statystykami, obecnie liczba takich prób jest stosunkowo niska w porównaniu do 2021 r., doniesienia

⁶⁶ kariuomene.kam.lt [dostęp: 10.10.2024].

⁶⁷ www.sauliusajunga.lt [dostęp: 10.10.2024].

⁶⁸ www.sauliusajunga.lt [dostęp: 10.10.2024].

⁶⁹ U. Staškiewicz, *Wybrane aspekty obrony narodowej Litwy*, „Historia i Polityka”, nr 33(40)/2020, s. 42.

⁷⁰ Lithuanian Defence System: Facts and Trends, 2017. Pobrane z: http://kam.lt/en/defence_policy_1053/important_documents/lithuanian_defence_system_facts_and_trends.html.

⁷¹ kresy24.pl [dostęp: 03.06.2024].

o próbach przekroczenia granicy lub o uszkodzeniu ogrodzeń granicznych są jednak zgłaszane codziennie⁷².

⁷² J. Dvorak, U. Staśkiewicz, M. Urban, M. Jeznach, *Hybrid operations carried out by Belarus on Polish and Lithuanian borders in 2021-2023* [w:] Kiet Hoang Le, Hiep Xuan Tran (red.), *Navigating Complex Geopolitical Landscapes Amidst Conflict*, IGI Global Scientific Publishing, 2025.

TOWARZYSTWO WIEDZY OBRONNEJ

WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA WIEDZY OBRONNEJ

jest wydawnictwem naukowym, które publikuje recenzowane monografie naukowe wnoszące istotny wkład w rozwój nauki, a w szczególności w zakresie nauki o bezpieczeństwie, nauk prawnych, nauk o polityce i administracji, nauk socjologicznych, nauk o zarządzaniu i jakości i innych.

✉ kontakt@two.edu.pl

🌐 www.two.edu.pl

Odwiedź nas na Facebooku!

 facebook.com/TowarzystwoWiedzyObronnej

allegro

allegro.pl/uzytkownik/TWO_Wydawnictwo